

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ — ΠΗΓΕΣ

IMMANUEL KANT

ΚΡΙΤΙΚΗ
ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ — ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ — ΣΧΟΛΙΑ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΓΙΑΝΝΑΡΑ

σμένη να εκθέσει τις πηγές και τους όρους της δυνατότητάς της [της Μεταφυσικής] και να καθαρίσει και να εξομαλύνει ένα έδαφος γεμάτο από αγκάθια. Έδω [στην Κριτική] περιμένω από τον αναγνώστη να έχει την υπομονή και την αμεροληψία ενός δικαστή, εκεί όμως [στο Σύστημα] την προθυμία¹ και την συμπαράσταση ενός συμβοηθού· γιατί με όση πληρότητα και αν εκτίθενται στην Κριτική όλες οι αρχές που χρησιμεύουν ως βάση στο Σύστημα, ωστόσο η πλατιά ανάπτυξη του συστήματος προσαπαιτεί να μην παραλειφθεί καμιά από τις παράγωγες [δευτερεύουσες] έννοιες, που δεν μπορεί κανείς να τις υπολογίσει περίπου α priori, αλλά πρέπει να τις ανιχνεύσει μία προς μία· ακόμα, επειδή έδω εξαντλήθηκε η όλη σύνθεση² των εννοιών, απαιτείται εξίσου να γίνη το ίδιο εκεί και από την άποψη της ανάλυσης³, πράγμα που θα είναι εύκολο και μάλλον διασκέδαση παρά εργασία.

(A XXII) Έχω ακόμα να κάνω μόνο μερικές παρατηρήσεις ως προς την εκτύπωση. Επειδή σημειώθηκε κάποια καθυστέρηση στην έναρξή της, δεν μπόρεσα να ξαναδω παρά μόνο τα μισά από τα τελευταία τυπογραφικά δοκίμια, όπου βέβαια συναντώ ακόμα μερικά λάθη, που δεν αλλοιώνουν όμως το νόημα, εκτός από εκείνο της σελίδας 379, σειρά 4⁴ από κάτω, όπου πρέπει να διαβαστεί *spezifisch* [ειδικά] παρά *skeptisch* [σκεπτικά]. Η αντινομία του καθαρού λόγου από τη σελίδα 425 ως 461⁴ πήρε τη διάταξη πίνακα, έτσι ώστε, ότι ανήκει στη θέση να βρίσκεται πάντα αριστερά και, ότι ανήκει στην αντίθετη δεξιά, διάταξη που υιοθέτησα για να μπορούν να συγκρίνονται καλύτερα μεταξύ τους πρόταση και αντιπρόταση.

1. Ο Cassirer έχει αντί Willfähigkeit (= βουλευτική ικανότητα) Willfährigkeit (= προθυμία), γραφή που και εμείς θεωρούμε πιο όρθη.

2. Synthesis. Η σύνθεση αναφέρεται στην «Κριτική».

3. Analysis. Η ανάλυση αναφέρεται στο «Σύστημα».

4. Αρίθμηση της πρώτης εκδόσεως.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ¹

(B VII)

«Αν η έπεξεργασία των γνώσεων εκείνων που ανήκουν στη δικαιοδοσία του λόγου² ακολουθή τον ασφαλή δρόμο μιας έπιστήμης ή όχι, αυτό μπορεί να κριθεί πολύ γρήγορα από το αποτέλεσμα. Όταν αυτή, ύστερα από πολλές προετοιμασίες και προπαρασκευές, [και] μόλις αρχίζει να φτάνει στο σκοπό της, περιέρχεται σε στασιμότητα ή όταν, για να τον φτάσει, πρέπει να ξαναγυρίσει κάθε τόσο πίσω και να ακολουθή έναν άλλο δρόμο· όταν επίσης δεν είναι δυνατό να συντονίσει κανένας τους διάφορους συνεργάτες ως προς την επιτυχία του κοινού σκοπού, τότε πρέπει να είμαστε βέβαιοι ότι η μελέτη αυτή δεν έχει ακόμα μπει στο σίγουρο δρόμο της έπιστήμης, αλλά μένει στο στάδιο των τυφλών αναζητήσεων· γι' αυτό θα προσέφερε κανένας υπηρεσία στο λόγο, αν κατόρθωνε να ανακαλύψει το δρόμο αυτό, έστω και αν έπρόκειτο να εγκαταλειφθούν κάμποσα από εκείνα που είχαν περιληφθεί αστόχαστα στον αρχικό σκοπό και να θεωρηθούν χαμένος κόπος.

«Ότι η Λογική είχε πορευτή από τα παλαιότατα χρόνια τον ασφαλή δρόμο, αυτό καταφαίνεται από τουτό, ότι από την εποχή του Αριστοτέλη δε χρειάστηκε να κάμει ούτε ένα βήμα προς τα πίσω, εκτός αν θέλουμε να της

1. Το 1787.

2. Vernunftgeschäfte (= στο έργο που ασκεί ο λόγος).

αναγνωρίσουμε ως προόδους τὴν ἀποβολὴ μερικῶν ἄχρηστων λεπτολογιῶν ἢ τὴ σαφέστερη διατύπωση τοῦ ἐκτιθέμενου θέματος, πράγμα ὅμως ποὺ ἀναφέρεται περισσότερο στὴν κομψότητα παρὰ στὴ βεβαιότητα τῆς ἐπιστήμης. Τὸ περίεργο ἀκόμα σ' αὐτὴν εἶναι ὅτι ἀκόμα καὶ ὡς σήμερα δὲν μπόρεσε νὰ προχωρήσῃ οὔτε ἓνα βῆμα περισσότερο, καὶ αὐτὸς εἶναι πιθανότατα ὁ λόγος ποὺ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἐπιστήμη κλειστὴ καὶ τελειωμένη. Γιατί, ὅταν μερικοὶ νεώτεροι διανοήθηκαν νὰ τὴ διευρύνουν εἰσάγοντας σ' αὐτὴν πότε ψυχολογικὰ κεφάλαια γιὰ τὶς διάφορες γνωστικὲς δυνάμεις (τὴν φαντασίαν, τὴν εὐφυΐαν¹), πότε μετὰ φυσικὰ γιὰ τὴν πηγὴ τῆς γνώσεως ἢ τὰ διάφορα εἶδη βεβαιότητος κατὰ τὴ διαφορὰ τῶν ἀντικειμένων (γιὰ τὸν ἰδεαλισμὸ, τὸν σκεπτικισμὸ κλπ.), πότε ἀνθρωπολογικὰ γιὰ τὶς προκαταλήψεις (γιὰ τὶς αἰτίες καὶ τὰ μέσα θεραπείας τους), αὐτὸ δὲ μαρτυροῦσε τίποτε ἄλλο παρὰ ὅτι ἀγνοοῦσαν τὴν ἰδιαίτερη φύσιν αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης. Δὲν ἀποτελεῖ ἐμπλουτισμὸ ἀλλὰ παραμόρφωση τῶν ἐπιστημῶν, ὅταν ἀφῆνῃ κανένας νὰ συγχέωνται τὰ ὄρια τους²· τὰ ὄρια ὅμως τῆς Λογικῆς εἶναι προσδιορισμένα μὲ τόση ἀκρίβεια, ὥστε αὐτὴ νὰ ἀποτελῇ μὴν ἐπιστήμη ποὺ ἐκθέτει λεπτομερειακὰ καὶ ἀποδεικνύει αὐστηρὰ τοὺς τυπικοὺς κανόνες κάθε διανοήσεως (εἴτε αὐτὴ εἶναι ἐμπειρικὴ ἢ a priori, εἴτε ἔχει τούτῃ τὴν πηγὴν ἢ ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενο, εἴτε συναντᾷ τυχαῖα ἢ φυσικὰ ἐμπόδια στὸ πνεῦμα μας).

Τὸ ὅτι ἡ Λογικὴ εἶχε τόση ἐπιτυχία εἶναι ἓνα πλεονέκτημα ποὺ τὸ ὀφείλει στὸν περιορισμένο χαρακτήρα της, γιατί

1. Witz = εὐφυΐα, πνεῦμα, ἀγγίνοια (ingenium). Ὁ Kant τὴν καθορίζει στὴν Ἀνθρωπολογία του (I T. § 44) ὡς γνωστικὴ δυνάμη ποὺ προσεπινεῖ τὸ καθόλου σὲ κατιτὶ μερικὸ καὶ φέρνει σὲ σύζευξιν ἑτερογενεῖς παραστάσεις. Ἀπὸ αἰσθητικὴ ἄποψιν τὴν ἀνέλυσε λαμπρὰ ὁ Jean Paul (1763-1821) καὶ τὴν χαρακτήρισε ὡς σπῖθα ποὺ ὁμορφαίνει γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴ ζωὴ, χωρὶς νὰ τὴ φωτίζει καὶ νὰ τὴ θερμαίνει, καὶ μάλιστα ὡς σύντηξη καὶ ἐπιτομὴ τοῦ πνεύματος (Vorschule der Ästhetik, σ. 472).

αὐτὸς τῆς δίνει τὸ δικαίωμα καὶ μάλιστα τὴν ὑποχρεώνει νὰ κάμνῃ ἀφαίρεση ἀπὸ ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς γνώσεως καὶ τὶς διαφορὰς τους³. ἔτσι στὴ Λογικὴ ἢ νόση¹ δὲν ἀσχολεῖται μὲ τίποτε ἄλλο παρὰ μονάχα μὲ τὸν ἑαυτὸν της καὶ μὲ τὴ μορφὴ τῆς². Φυσικὰ γιὰ τὸ λόγος³ ἔπρεπε νὰ εἶναι πιὸ δύσκολο νὰ πορευτῇ τὸν ἀσφαλὴ δρόμο τῆς ἐπιστήμης, ἀφοῦ δὲν εἶχε νὰ κάμῃ μόνον μὲ τὸν ἑαυτὸν του ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ ἀντικείμενα· γι' αὐτὸ καὶ ἡ Λογικὴ ὡς προπαιδευτικὴ μάθησις ἀποτελεῖ μόνον τὰ προπύλαια τῶν ἐπιστημῶν· καὶ ὅταν γίνεται λόγος γιὰ γνώσεις, τότε βέβαια προϋποθέτει κανένας μιὰ Λογικὴ γιὰ νὰ τὶς κρίνῃ, ἀλλὰ ὁ πορισμὸς τῶν γνώσεων αὐτῶν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ σὲ ὅ,τι καλοῦμε γνήσια καὶ ἀντικειμενικὰ ἐπιστήμες.

Ἐφόσον στὶς ἐπιστήμες πρέπει νὰ ὑπάρχῃ λόγος ὑποχρεωτικὰ, τότε πρέπει καὶ νὰ μπορῇ νὰ γνωσθῇ σ' αὐτὲς κάτι a priori καὶ αὐτὴ ἡ γνώσις νὰ μπορῇ νὰ ἀναφέρεται στὸ ἀντικείμενό της κατὰ δύο τρόπους: εἴτε γιὰ νὰ προσδιορίξῃ μόνον τὸ ἀντικείμενο καὶ τὴν ἐννοίαν του (ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ἀπὸ ἄλλοῦ δεδομένο), εἴτε γιὰ νὰ τὸ παραποιοῖ⁴. Ἡ πρώτη εἶναι θεωρητικὴ, ἡ ἄλλη πρακτικὴ γνώσις τοῦ λόγου. Τὸ καθαρὸ μέρος καὶ τῶν δύο, ὅσο μικρὸ ἢ μεγάλον καὶ ἂν εἶναι τὸ περιεχόμενό του, δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ μέρος ὅπου ὁ λόγος προσδιορίζει ἐντελῶς a priori τὸ ἀντικείμενό του, πρέπει πρῶτα νὰ ἀναπτύχθῃ χωριστὰ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἄλλες πηγές, γιὰ νὰ μὴν προκαλῆται καμιὰ μίξις· γιατί γνώρισμα χαρακτηριστικὸ τῆς κακῆς οἰκονομίας ἐνὸς σπιτιοῦ εἶναι, ὅταν κανένας ξοδεύῃ τυφλὰ αὐτὸ ποὺ ἐσοδεύει, χωρὶς νὰ μπορῇ, ὅταν αὐτὴ περιπέση σὲ στασιμότητα, νὰ διακρίνῃ ἔπειτα, ποῖο ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα πρέπει νὰ σηκώσῃ τὴ δαπάνη καὶ σὲ ποῖο μέρος πρέπει νὰ τὴν περιορίσῃ.

1. Verstand. Βλ. σ. 32, Σημ. 1.

2. Πρόκειται γιὰ τὴν καλούμενη Τυπικὴ Λογικὴ (Formale Logik).

3. Vernunft, ὁ λόγος στὴν εὐρύτερῃ του σημασίᾳ. Βλ. σ. 25, σημ. 2.

Τὰ Μαθηματικά καὶ ἡ Φυσική εἶναι τὰ δύο εἶδη γνώσεων τοῦ θεωρητικοῦ λόγου ποὺ ὀφείλουν νὰ προσδιορίζουν *a priori* τὸ ἀντικείμενό τους, τὸ πρῶτο ἐντελῶς καθαρά, τὸ δεύτερο τουλάχιστον ἐν μέρει καθαρά ἀλλὰ καὶ ἀνάλογα μὲ τὸ μέτρο ποὺ δίνουν ἄλλες γνωστικὲς πηγές ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λόγο.

(B XI) Τὰ Μαθηματικά ἀπὸ τὰ πιὸ πρῶτα χρόνια, ὅπου φτάνει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, ἀκολούθησαν, στὸν ἀξιοθαύμαστο λαὸ τῶν Ἑλλήνων, τὸν ἀσφαλὴ δρόμο μιᾶς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ πιστέψῃ κανένας ὅτι τοὺς ἦταν τόσο εὐκόλο ὅσο στὴ Λογική, ὅπου ὁ λόγος ἔχει νὰ κάμῃ μόνον μὲ τὸν ἑαυτό του, νὰ βροῦν τὸ βασιλικὸ αὐτὸ δρόμο ἢ καλύτερα νὰ τὸν χαράξουν μόνον τοὺς· μᾶλλον πιστεύω ὅτι τὰ Μαθηματικά ἔμειναν γιὰ πολὺν καιρὸ (κυρίως στοὺς Αἰγυπτίους) στὸ στάδιο τῶν ψηλαφημάτων καὶ ὅτι ἡ ἀλλαγὴ ποὺ ἀκολούθησε πρέπει νὰ ἀποδοθῇ σὲ μιὰ ἐπαναστάση, ποὺ τὴν ἔφερε ἡ εὐτυχισμένη ἐπίνοια ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου στὴ διάκριση μιᾶς δοκιμῆς· ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα δὲν ἦταν πιὰ δυνατό νὰ ἀστοχήσῃ κανένας στὸ δρόμο ποὺ ἔπρεπε νὰ πάρῃ· ἔτσι ἀνοίχτηκε καὶ χαράχτηκε μιὰ γιὰ πάντα καὶ σὲ ἀπειρα μᾶκρη ὁ ἀσφαλὴς δρόμος μιᾶς ἐπιστήμης. Ἡ ἱστορία τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ἐπαναστάσεως, ποὺ ἦταν πιὸ σημαντικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ δρόμου πρὸς τὸ ὀνομαστὸ ἀκρωτήρι [τῆς καλῆς Ἑλπίδας] καὶ τοῦ τυχεροῦ θνητοῦ ποὺ τὴν ἐπετέλεσε, δὲ μᾶς διασώθηκε. Ὡστόσο ἡ παράδοση, ποὺ μᾶς διασώζει ὁ Διογένης Λαέρτιος¹, ὀνομάζοντας τὸν πιθανὸ

1. Ὁ Kant ἐννοεῖ ἀσφαλῶς τὸ ἀκόλουθο χωρὶς τοῦ Διογένη Λαέρτιου (Diogenes Laertii, Vitae Philosophorum (L o n g) I, 24): «Παρά τε Αἰγυπτίων γεωμετρεῖν μαθόντα [Θαλῆν] φησὶ Παμφίλῃ (F I G iii. 520) πρῶτον καταγράψαι κύκλου τὸ τρίγωνον ὀρθογώνιον, καὶ θῦσαι βοῦν». Ὡς πρὸς τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Θαλῆς ἀπέδειξε θεώρημα σχετικὸ μὲ τὸ ἰσοσκελὲς τρίγωνο, αὐτὴ δὲ βρίσκεται στὸ Διογένη Λαέρτιο ἀλλὰ στὸν Πρὸκλο (410-485 μ.Χ.): «Τῷ μὲν οὖν Θαλῇ τῷ παλαιῷ πολλῶν

εὐρετὴ τῶν πιὸ μικρῶν στοιχείων γεωμετρικῶν ἀποδείξεων, αὐτῶν ποὺ κατὰ τὴν κρίση ὅλων δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀποδείξεως, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ διατήρηση τῆς μνήμης τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς, ποὺ προκάλεσαν οἱ πρῶτες ἐνδείξεις τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ νέου αὐτοῦ δρόμου, πρέπει νὰ θεωρήθῃ ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ ἀπὸ τοὺς Μαθηματικούς καὶ γι' αὐτὸ σώθηκε ἀπὸ τὴ λήθη. Στὸ νοῦ ἐκείνου ποὺ πρῶτος ἀπέδειξε τὸ ἰσόπλευρο τρίγωνο¹ (εἴτε λεγόταν Θαλῆς ἢ ὅποιος καὶ ἂν ἦταν) ἔλαμψε ἓνα φῶς· γιατί βρῆκε ὅτι δὲ χρειάζεται νὰ παρακολουθῇ βῆμα πρὸς βῆμα αὐτὸ ποὺ ἔβλεπε στὸ σχῆμα ἢ στὴν φιλὴ ἐννοια τοῦ σχήματος καὶ ἔτσι νὰ ἀποτυπώσῃ τὸν τρόπον τινὰ ιδιότητές του, ἀλλὰ νὰ τὸ παραγάγῃ σύμφωνα μὲ τὴν *a priori* ἰδέαν ποὺ ἐσχημάτισε ὁ ἴδιος γι' αὐτὸ καὶ τὴν παράστασιν ποὺ τοῦ ἔδωσε μέσω ἐννοιῶν (ἐκ κατασκευῆς)· βρῆκε ἀκόμα ὅτι, γιὰ νὰ ἔχῃ βέβαιη *a priori* γνώση ἀπὸ κάτι, δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ προσθέτῃ στὸ πρᾶγμα τίποτε ἄλλο παρὰ αὐτὸ ποὺ συναγόταν ἀναγκαῖα ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ εἶχε θέσει ὁ ἴδιος ἐκεῖ μέσα σύμφωνα μὲ τὴν ἐννοια τοῦ πράγματος.

Ἡ Φυσικὴ ἀργοπόρησε πολὺ ὥσπου νὰ βρῇ τὸν καθαυτὸ δρόμο τῆς ἐπιστήμης· πραγματικὰ δὲν ἔχει περάσει ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ ἐνάμισιν αἰῶνας ἀπὸ τότε ποὺ ὁ λόγος τοῦ σοφοῦ Βακο, τοῦ κόμητα τοῦ Verulam, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος προκαλοῦσε αὐτὴ τὴν ἀνακάλυψη [τοῦ δρόμου], καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὴν ἀναξωγογονοῦσε, ἀφοῦ ἤδη τὸ πνεῦμα βρισκόταν στὰ

τε ἄλλων εὐρέσεως ἕνεκα καὶ τοῦδε τοῦ θεωρήματος χάρις. Λέγεται γὰρ δὴ πρῶτος ἐκεῖνος ἐπιστῆσαι καὶ εἰπεῖν, ὡς ἄρα παντὸς ἰσοσκελοῦς αἰ πρὸς τῇ βάσει γωνίαι ἴσαι εἰσίν, ἀρχαιώτερον δὲ τὰς ἴσας ὁμοίας προσειρηκέναι» (Proclus in Euclidem Commentaria (Friedlein) 250, 20). Πρβλ. Ε. Σ. Σ τ α μ ᾱ τ η, Ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν Μαθηματικῶν, Ἀθήναι 1976, σ. 168.

1. Βάσει ἐνὸς γράμματος τοῦ Kant πρὸς τὸν Schütz τῆς 25 Ἰουνίου 1787 [Kant's Gesammelte Schriften, Band X, σ. 489 (300)] τὸ ἰσόπλευρο («gleichseitigen») πρέπει νὰ διορθωθῇ σὲ gleichschenkelig (ἰσοσκελές), ὅπου καὶ σχετικὴ παραπομπή (Euclid. Elem. Lib. I, Prop. 5).

ἔχνη της — μιὰ ἀνακάλυψη πού, ὅπως ἡ προηγούμενη, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἀλλιῶς παρὰ μὲ μιὰ ἐπανάσταση τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, πού συντελέστηκε γρήγορα. Ἐδῶ θέλω νὰ κάμω λόγο γιὰ τὴ Φυσικὴ ἐπιστήμη, μόνο ἐφόσον αὐτὴ στηρίζεται σὲ ἐμπειρικὲς ἀρχές.

(B XIII) Ὅταν ὁ Galilei ἄφηγε τίς σφαῖρες του νὰ κυλοῦν πάνω σ' ἓνα ἐπικλινὲς ἐπίπεδο μὲ μιὰ ἐπιτάχυνση ὀφειλόμενη στὸ βάρος πού ἔδωσε σ' αὐτὲς ὁ ἴδιος ἢ ὅταν ὁ Torricelli ἔβαζε τὸν ἀέρα νὰ σηκώνη ἓνα βάρος πού τὸ σκέφτηκε ἀπὸ πρὶν νὰ εἶναι ἴσο πρὸς τὸ βάρος μιᾶς στήλης ὕδατος γκωστής σ' αὐτόν, ἢ ὅταν ἀργότερα ὁ Stahl μετέτρεπε μέταλλα σὲ ἄσβεστο καὶ ἄσβεστο πάλι σὲ μέταλλο προσθέτοντας ἢ ἀφαιρώντας κάτι ἀπὸ αὐτά*, τότε σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς Φυσικοὺς ἔλαμψε ἓνα νέο φῶς. Κατάλαβαν ὅτι ὁ λόγος ἐνορᾷ μόνο ἐκεῖνο πού ἀνακαλύπτει ὁ ἴδιος σύμφωνα μὲ τὸ δικό του προδιάγραμμα καὶ ὅτι αὐτὸς πρέπει νὰ καθοδηγῇ μὲ ἀρχές¹ πού προσδιορίζουν τίς κρίσεις του μὲ σταθεροὺς νόμους καὶ νὰ ἀναγκάσῃ τὴ φύση νὰ ἀπαντᾷ στὰ ἐρωτήματά του καὶ ὅχι νὰ τὴν ἀκολουθῇ μόνο πειθήνια σὰν ποδηγετούμενος ἀπὸ αὐτή, γιὰτὶ ἀλλιῶς τυχαῖες καὶ χωρὶς προηγούμενο σχέδιο καμωμένες παρατηρήσεις δὲ συνέχονται σ' ἓνα ἀναγκαῖο νόμο, πρᾶγμα πού ὡστόσο ὁ λόγος τὸ ζητᾷ καὶ τὸ ἔχει ἀνάγκη. Ὁ λόγος πρέπει νὰ συμπορεύεται μὲ τὴ φύση κρατώντας στὸ ἓνα χέρι τίς ἀρχές, πού μόνο ἡ συμφωνία μαζί τους μπορεῖ νὰ προσδώσῃ σὲ ὁμολογα φαινόμενα τὸ κύρος νόμων, καὶ στὸ ἄλλο τὸ πείραμα, ὅπως τὸ διανοήθηκε σύμφωνα μὲ τίς ἀρχές αὐτές, μὲ σκοπὸ βέβαια νὰ διδαχτῇ ἀπὸ αὐτὴν ἀλλὰ ὅχι μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ μαθητῆ, πού ἀφήνει τὸ δάσκαλο νὰ τοῦ ὑπαγορεύῃ ὅ,τι αὐτὸς θέλει, ἀλλὰ ἐνὸς ἐν ἐνεργείᾳ (δικαστῇ), πού

* Ἐδῶ δὲν ἀκολουθῶ πιστὰ τὸ νῆμα τῆς ἱστορίας τῆς πειραματικῆς μεθόδου, πού οἱ πρῶτες ἀρχές της δὲν εἶναι ἀκόμα πολὺ γνωστές.

1. Prinzipien. Ἐδῶ ὁ Kant ἐρμηνεύει τὸ πνεῦμα τῆς μεθόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, πού συνετέλεσε στὴ ραγδαία πρόοδό τους.

ἀναγκάζει τοὺς μάρτυρες νὰ ἀπαντοῦν στὶς ἐρωτήσεις πού αὐτὸς τοὺς θέτει. Κι ἔτσι μάλιστα ἡ Φυσικὴ χρωστᾷ τὴν τόσο εὐεργετικὴ ἐπανάστασή της τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι ἀπλοῦστατα στὴν ἰδέα ὅτι πρέπει νὰ ρυθμίξῃ τίς ἐρευνές της σύμφωνα μὲ αὐτὸ πού ἔχει θέσει ὁ λόγος μέσα στὴ φύση, κι ἔτσι ν' ἀναζητᾷ στὴ φύση (καὶ ὅχι νὰ τῆς ἀποδίδῃ πλασματικά) ὅ,τι πρέπει νὰ μάθῃ [ἢ Φυσικῇ] ἀπὸ αὐτὴ [τὴ φύση] καὶ πού δὲ θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ τὸ μάθῃ [ἢ Φυσικῇ] ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μπῆκε ἡ Φυσικὴ στὸν ἀσφαλὴ δρόμο τῆς ἐπιστήμης, ἀφοῦ πέρασε προηγούμενως τὸς αἰῶνες ψηλαφώντας μονάχα στὰ σκοτάδια.

Ἡ Μεταφυσικὴ, μιὰ ὀλότελα ἀπομονωμένη ἐπιστήμη τοῦ θεωρητικοῦ λόγου¹, πού αἶρεται κυριολεκτικὰ πάνω ἀπὸ τὰ διδάγματα τῆς ἐμπειρίας καὶ μάλιστα στηριζόμενη σὲ ψιλές ἔννοιες² (ὅχι ὅπως τὰ Μαθηματικὰ πού τίς ἐφαρμόζουν στὴν ἐποπτεία), καὶ ὅπου συνεπῶς ὁ λόγος ὁ ἴδιος πρέπει νὰ μαθητεῦν στὸν ἑαυτό του, δὲν εἶχεν ὡς τώρα μιὰ τόσο εὐνοϊκὴ τύχη, ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ πορευτῇ τὸν ἀσφαλὴ δρόμο τῆς ἐπιστήμης· παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι παλαιότερη ἀπὸ ὅλες τίς ἄλλες καὶ θὰ μπορούσε νὰ διατηρηθῇ καὶ ὅταν ἀκόμα ὅλες οἱ ἄλλες μαζί θὰ εἶχαν καταποντιστῇ στὴν ἄβυσσο μιᾶς βαρβαρότητας πού ἐξαφανίζει τὰ πάντα. Γιὰτὶ στὴ Μεταφυσικῇ ὁ λόγος περιέχεται ἀδιάκοπα σὲ ἀμνηχανία ἀκόμα καὶ ὅταν θέλῃ νὰ κατανοήσῃ a priori (ὅπως ὁ ἴδιος τὸ κανχίεται) τοὺς νόμους ἐκείνους πού ἐπιβεβαιώνει ἢ πὺ κοινῇ ἐμπειρία. Σ' αὐτὴ [τὴ Μεταφυσικῇ] πρέπει νὰ ἐπιναλαμβάνουμε ἀμέτρητες φορὲς τὸν ἴδιο δρόμο, γιὰτὶ διαπιστώνουμε ὅτι δὲν ὁδηγεῖ ἐκεῖ πού θέλουμε νὰ φτάσουμε. Ὅσο γιὰ τὴν ὁμοφωνία στοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ὁπαδῶν της, αὐτὴ εἶναι ἀκόμα τόσο ἐλάχιστη, ὥστε ἡ ἴδια [ἢ Μεταφυσικῇ]

1. Vernunftbegriff (= γνώση a priori καὶ ἐξ ἀρχῶν).

2. Blosser Begriffe = ψιλές ἔννοιες, δηλ. ἔννοιες χωρὶς ἐποπτεία καὶ χωρὶς ἀντίκρουμα στὴν ἐμπειρία.

ν' αποτελῇ μᾶλλον ἀγωνιστικό στίβο πὺν προορίζεται ἀποκλειστικά γιὰ τὴν ἀσκήση τῶν δυνάμεων σὲ σκιαμαχίες [ἀγῶνες· ἐπιδείξεις], ὅπου κανένας μαχητὴς δὲν μπόρεσε ὡς τώρα νὰ κατακτήσῃ καὶ τὸν παραμικρότερο τόπο καὶ νὰ θεμελιώσῃ τὴ νίκη του μὲ μιὰ σταθερὴ κατοχή. Ἄρα δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ἡ πορεία της ὡς τώρα δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα ἀπλὸ ψηλαφητό, καὶ τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα, ἀνάμεσα σὲ πολὺς ἔννοιες.

Ποιά εἶναι λοιπὸν ἡ αἰτία πὺν ἐδῶ δὲν μπόρεσε ἀκόμα νὰ βρεθῇ ὁ ἀσφαλὴς δρόμος τῆς ἐπιστήμης; Μήπως αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο; Γιατί τάχα βασανίζει ἡ φύση τὸ λόγο μὲ τὴν ἀσίγηστη ὁρμὴ πὺν ἔχει βάλει μέσα του νὰ ἀνιχνεύῃ τὸ δρόμο αὐτὸ σὰ νὰ ἐπρόκειτο γιὰ μιὰν ἀπὸ τίς πιὸ σημαντικὰς ὑποθέσεις του; Κι ἀκόμα περισσότερο: πόσο λίγο μποροῦμε νὰ δικαιολογήσουμε τὴν ἐμπιστοσύνη μας στὸν λόγο, ὅταν αὐτὸς ὄχι μόνον μᾶς ἐγκαταλείπῃ σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ θέματα τῆς γνωστικῆς μας περιέργειας, ἀλλὰ καὶ μᾶς βαυκαλίζῃ μὲ φενάκες¹ καὶ στὸ τέλος μᾶς ἀπατᾷ! Ἴσως νὰ ἀστόχησε ὡς τώρα στὸ δρόμο· ποιὲς εἶναι οἱ ἐνδείξεις πὺν ἔχουμε ὅτι σὲ νέες ἀναζητήσεις μας μποροῦμε νὰ ἐλπίζουμε ὅτι θὰ εἴμαστε πιὸ τυχεροὶ ἀπ' ὅ,τι ὑπῆρξαν ἄλλοι πρὶν ἀπὸ μᾶς;

(B XVI) Ἔπρεπε νὰ θεωρήσω ὅτι τὰ παραδείγματα τῶν Μαθηματικῶν καὶ τῆς Φυσικῆς, πὺν χάρη σὲ μιὰ αἰφνίδια ἐπανάσταση ἔγιναν ὅ,τι εἶναι σήμερα, εἶναι ἀρκετὰ ἀξιοσημείωτα, γιὰ νὰ κινήσουν τὴ σκέψη νὰ ἀναλογιστῇ τὸ οὐσιαστικὸ θέμα τῆς ἀλλαγῆς τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, πὺν ὑπῆρξε τόσο ὠφέλιμη στίς ἐπιστήμες αὐτές, καὶ νὰ ἐνθαρρύνουν τὴν προσπάθεια τουλάχιστο γιὰ μίμησίν των², ἐφόσον φυσικὰ ὁ λογικὸς χαρακτήρας τῶν γνώσεών τους³ ἐπιτρέπει ἀναλογία πρὸς τὴ Μεταφυσική. Ὡς τώρα γινόταν δεκτὸ ὅτι ἡ ὅλη γνώση μας

1. Vorspiegelungen (= φροῦδες ἐλπίδες).

2. Vernunftkenntnisse (= γνώσεις πὺν πηγάζουν ἀπὸ τὸν λόγο).

πρέπει νὰ ρυθμίζεται πρὸς τὰ ἀντικείμενα¹. ἀλλὰ ὅλες οἱ προσπάθειες πὺν ἔγιναν μὲ τὴν προϋπόθεση αὐτή, γιὰ νὰ βρεθῇ κάποιος α priori προσδιορισμὸς τῶν ἀντικειμένων στηριζόμενος ἀποκλειστικὰ σὲ ἔννοιες, μὲ τὸν ὅποιο θὰ διευρυνόταν ἡ γνώση μας, πῆγαν χαμένες. Γι' αὐτὸ ἂς δοκιμάσουμε μιὰ φορὰ νὰ δοῦμε μήπως ἔχουμε στὰ προβλήματα τῆς Μεταφυσικῆς περισσότερη ἐπιτυχία, ἂν δεχτοῦμε ὑποθετικὰ ὅτι τὰ ἀντικείμενα πρέπει νὰ ρυθμίζονται πρὸς τὴν γνώση μας. Αὐτὸ συμφωνεῖ ἤδη καλύτερα μὲ τὴν ἐπιθυμητὴ δυνατότητα μιᾶς α priori γνώσεως τῶν ἀντικειμένων, πὺν προσδιορίζει κατὰ ὡς πρὸς αὐτά, προτοῦ μᾶς δοθοῦν τὰ ἴδια. Ἐδῶ συμβαίνει τὸ ἴδιο ὅπως καὶ μὲ τίς ἀρχικὰς σκέψεις τοῦ Κοπέρι-νικου, πὺν βλέποντας ὅτι δὲν κατέληγε σὲ ἀποτέλεσμα ὡς πρὸς τὴν ἐξήγησιν τῶν οὐράνιων κινήσεων μὲ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁλόκληρη ἡ στρατιὰ τῶν ἀστρῶν περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸ θεατὴ, δοκίμαζε νὰ δῇ μήπως θὰ εἶχε μεγαλύτερη ἐπιτυχία ἂν ἔβαζε τὸ θεατὴ νὰ περιστρέφεται καὶ ἀντίθετα τὰ ἀστρα νὰ μένουν ἀκίνητα. Ἐ, στή Μεταφυσική (B XVII) μπορεῖ κανένας νὰ κάμῃ παρόμοια δοκιμὴ² σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐποπτεία³ τῶν ἀντικειμένων. Ἄν ἡ ἐποπτεία ἦταν ἀναγκασμένη νὰ ρυθμίζεται πρὸς τὴ φύσιν τῶν πραγμάτων, τότε δὲ βλέπω πῶς εἶναι δυνατό νὰ γνωρίζῃ κανένας κατιτὶ α priori γι' αὐτή· ἂν ὅμως τὸ ἀντικείμενο (ὡς ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων) ρυθμίζεται πρὸς τὴ φύσιν τῆς ἐποπτειακῆς μας ἱκανότητος³, τότε μπορῶ κάλλιστα νὰ φανταστῶ αὐτὴ τὴ δυνατότητα. Καθὼς ὅμως δὲν μπορῶ νὰ περιοριστῶ στίς ἐποπτείες αὐτές, ἂν πρόκειται κάποτε οἱ ἴδιες νὰ γίνουν γνώσεις, ἀλλὰ ἀντίθετα πρέπει νὰ τίς ἀναγάγω, ἐπεὶδὴ εἶναι παραστάσεις⁴, σὲ κάποιο ἀντικείμενο καὶ νὰ προσδιορίσω πάλι

1. Sich nach den Gegenständen richten.

2. Anschauung. Βλ. Ὑπερβατικὴ Αἰσθητική, Α 19, Β 33.

3. Anschauungsvermögen.

4. Als Vorstellungen (= ὡς παραστάσεις).

τὸ ἀντικείμενο μέσω αὐτῶν, γι' αὐτὸ ἔχω νὰ ἐκλέξω ἀνάμεσα σὲ τοῦτες τὶς δύο ὑποθέσεις: ἢ ὅτι δηλ. οἱ ἔννοιες, μέσω τῶν ὁποίων πραγματοποιῶ αὐτὸ τὸν προσδιορισμὸς, συμμορφώνονται καὶ αὐτὲς πρὸς τὸ ἀντικείμενο, ὁπότε βροῖσκομαι πάλι στὴν ἴδια ἀμηχανία, ἂν δηλαδή μπορῶ νὰ γνωρίσω κάτι *a priori* ἀπὸ αὐτό, ἢ δέχομαι ὅτι τὰ ἀντικείμενα ἢ, κάτι ταυτόσημο, ἢ ἐμπειρία, ὅπου αὐτὰ μονάχα μποροῦν νὰ γνωσθοῦν (ὡς δεδομένα ἀντικείμενα), ρυθμίζονται πρὸς τὶς ἔννοιες αὐτές· στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση βλέπω μιὰ πῶ εὐκόλη διέξοδο, γιατί ἡ ἐμπειρία ἢ ἴδια ἀποτελεῖ εἶδος γνώσεως πὺν ἀπαιτεῖ τὴ συνδρομὴ τῆς νοήσεως καὶ πὺν τὸν κανόνα τῆς [τῆς νοήσεως] πρέπει νὰ προϋποθέτω ὅτι ὑπάρχει μέσα μου, προτοῦ μοῦ δοθοῦν ἀντικείμενα [ἀπ' ἔξω], ἄρα *a priori* ὁ κανόνας αὐτὸς ἐκφράζεται μὲ ἔννοιες *a priori*, πρὸς τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ ρυθμίζονται ἀναγκαστικά ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας καὶ νὰ συμφωνοῦν μαζί τους. Ὡς πρὸς τὰ ἀντικείμενα, ἐφόσον νοοῦνται μόνο ἀπὸ τὸ λόγο καὶ μάλιστα κατ' ἀναγκαιότητα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μποροῦν νὰ γίνουν δεδομένα τῆς ἐμπειρίας (τουλάχιστον ὅπως τὰ νοεῖ ὁ λόγος), ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ νὰ νοηθοῦν (γιατὶ πρέπει νὰ μποροῦν νὰ νοοῦνται) θὰ καταλήξουν στὸ νὰ μᾶς δώσουν μιὰ ἐξαιρετικὴ λυδία λίθο γιὰ κείνο πὺν ἐμεῖς δεχόμαστε ὡς ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, ὅτι δηλαδή ἀπὸ τὰ πράγματα νοοῦμε *a priori* μονάχα ἐκεῖνο πὺν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι θέτουμε μέσα σ' αὐτά*.

* Αὐτὴ λοιπὸν ἡ μέθοδος πὺν ἔχουμε δανειστῇ ἀπὸ τοὺς Φυσικοὺς ἐγκτεται σὲ τοῦτο: νὰ ἀναζητῇ κανένας τὰ στοιχεῖα τοῦ καθαροῦ λόγου σ' αὐτὸ πὺν μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ἢ νὰ ἀναιρεθῇ μὲ τὸ πείραμα. Γιὰ τὸν ἔλεγχο τῶν προτάσεων τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ προπαντὸς ὅταν αὐτὲς ἀποτελοῦν ὑπέρβαση τῶν ὁρίων τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας, δὲν μπορεῖ νὰ διεξαχθῇ κανένα πείραμα μὲ τὰ ἀντικείμενά του (ὅπως στὴ Φυσική): ἄρα αὐτὸ θὰ εἶναι δυνατό μόνο μὲ ἔννοιες καὶ θεμελιώδεις ἀρχές πὺν δεχόμαστε *a priori*.

ὁ κίνεσος μεθόδου πὺν Φυσική: ἀντικείμενα καὶ τὶς ἔννοιες

Ἡ δοκιμασία αὐτὴ φέρνει τὸ ποθοῦμενο ἀποτέλεσμα καὶ ὑπόσχεται στὴ Μεταφυσική, στὸ πρῶτο τῆς μέρος, ἐκεῖ δηλ. ὅπου αὐτὴ ἀσχολεῖται μὲ ἔννοιες *a priori* πὺν τὰ ἀντίστοιχα ἀντικείμενά τους μποροῦν νὰ δοθοῦν σὲ μιὰν ἐμπειρία σύμμετρη πρὸς ἐκεῖνες, τὸν ἀσφαλὴ δρόμο τῆς ἐπιστήμης. Πραγματικά, μπορεῖ κανένας βασιζόμενος στὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι νὰ ἐξηγήσῃ κάλλιστα τὴ δυνατότητα μιᾶς γνώσεως *a priori* καὶ ἀκόμα περισσότερου, μπορεῖ στοὺς νόμους, πὺν ὑπόκεινται *a priori* στὴ φύση, ὡς συμπερίληψη τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐμπειρίας, νὰ προμηθεύσῃ ἐπαρκεῖς ἀποδείξεις, δύο πράγματα πὺν μὲ τὴ χρησιμοποιοῦμενη ὡς τώρα μέθοδος ἦταν ἀδύνατα. Ὅμως ἀπὸ τὴν παραγωγὴ αὐτῇ τῆς *a priori* γνωστικῆς μας δυνάμεως προκύπτει στὸ πρῶτο μέρος τῆς Μεταφυσικῆς ἓνα παράδοξο καὶ, ὅπως φαίνεται, πολὺ ἐπιζήμιο ἀποτέλεσμα γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦ δευτέρου μέρους τῆς, ὅτι δηλ. μὲ τὴ γνωστικὴ αὐτὴ δύναμη δὲν μποροῦμε νὰ χωρήσουμε πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια κάθε δυνατῆς ἐμπειρίας, πράγμα ὡστόσο πὺν ἀποτελεῖ τὸ πῶ οὐσιαστικὸ θέμα τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς [τῆς Μεταφυσικῆς]. Ἀλλὰ αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐγκτεται ἡ ἀλήθεια τοῦ ἀποτελέσματος πὺν προκύπτει ἀπὸ τὸν πειραματικὸ ἀντέλεγχο τῆς πρώτης ἀξιολογήσεως τῆς *a priori* λογικῆς μας γνώσεως², ὅτι δηλαδή ἡ γνώ-

αὐτὲς τὶς διευθετοῦμε ἔτσι, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ δύο πλευρές: ἀπὸ τὴ μιὰ ὡς ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς νοήσεως γιὰ τὴν ἐμπειρία καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι ὡς ἀντικείμενα, πὺν νοοῦνται ἀπλῶς, δηλ. ὡς ἀντικείμενα ἀναφερόμενα στὸν ἀπομονωμένο λόγο πὺν τείνει ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας. Ἀν λοιπὸν διαπιστωθῇ ὅτι μὲ τὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴ διπλὴ αὐτὴ σκοπιὰ ἐπιτυγχάνεται συμφωνία μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, ἐνῶ μὲ τὴ μονομερῆ θεώρηση προκύπτει ἀναπόφευκτη διάσταση τοῦ λόγου μὲ τὸν ἑαυτὸ του, τότε βέβαια κριτὴς γιὰ τὴν ὁρθότητα τοῦ διαχωρισμοῦ αὐτοῦ εἶναι τὸ πείραμα.

1. Deduktion. Βλ. σ. 54, σημ. 2.

2. Vernunftkenntnis. Βλ. σ. 44, σημ. 2.

ση αυτή φτάνει μόνο ως τα φαινόμενα, ενώ το πράγμα αυτό καθ' εαυτό παραμένει μὲν αὐτοδύναμα πραγματικό¹, ἀλλὰ ἀδιάγνωστο ἀπὸ ἡμᾶς. Γιατὶ ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐξωθεῖ ἀναγκαστικά πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας καὶ ὅλων τῶν φαινομένων εἶναι τὸ Ἀπόλυτο² αὐτὸ ποὺ ὁ λόγος, ἀναγκαῖα καὶ μὲ τὸ δίκιο του, τὸ ἐπιζητεῖ μέσα σὲ ὅλα τὰ πράγματα καθ' εαυτὰ γιὰ καθετὶ ποὺ εἶναι ἐξαρτημένο³, γιὰ νὰ ὁλοκληρώσῃ ἔτσι τὴν σειρά τῶν [ἐξαρτημένων] ὄρων. Τώρα, ἂν μὲ τὴν ὑπόθεσιν, ποὺ δέχεται ὅτι ἡ ἐμπειρική μας γνώση ρυθμίζεται πρὸς τὰ ἀντικείμενα ὡς πράγματα καθ' εαυτὰ, διαπιστωθῇ ὅτι τὸ Ἀπόλυτο δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῇ ἡ χωρὶς ἀντίφασιν, ἐνῶ ἡ ἀντίφασιν αἱρεται μὲ τὴν ἄλλη ὑπόθεσιν ποὺ δέχεται ὅτι οἱ παραστάσεις τῶν πραγμάτων ποὺ μᾶς εἶναι δεδομένα ρυθμίζονται ὄχι πρὸς αὐτὰ ὡς πράγματα καθ' εαυτὰ ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα μᾶλλον ὡς φαινόμενα ρυθμίζονται πρὸς τὴν παραστατική μας ικανότητα· καὶ ἂν ἐπομένως τὸ Ἀπόλυτο δὲν μπορῇ νὰ βρεθῇ σὲ πράγματα καθόσον τὰ γνωρίζουμε (μᾶς εἶναι δεδομένα) ἀλλὰ σὲ πράγματα, καθόσον δὲν τὰ γνωρίζουμε ὡς πράγματα καθ' εαυτὰ: τότε ἔχουμε τὸ τεκμήριο ὅτι αὐτὸ ποὺ δεχτήκαμε στὴν ἀρχὴ μόνο δοκιμαστικά εἶναι στερεὰ θεμελιωμένο*. Τώρα, καὶ ἂν ἀκόμα ἀρνηθῇκαμε στὸν καθαρὸ λόγο κάθε πρόοδο στὸ πεδίο αὐτοῦ τοῦ ὑπεραισθητοῦ, ὥστόσο ἀπομένει πάντα νὰ προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε μήπως στὴν περιοχὴ τῆς πρακτικῆς του γνώσεως ὑπάρχουν δεδομένα ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ καθορίσῃ

(B XXI)

* Αὐτὸς ὁ πειραματισμὸς τοῦ καθαρῶν λόγου ἔχει πολλὴν ὁμοιότητα μὲ τὸν πειραματισμὸ τῶν χημικῶν, ποὺ τὸν ὀνομάζουν συχνὰ

1. Für sich wirklich, τὸ ἀφ' ἑαυτοῦ πραγματικό, τὸ αὐτόν.
2. Das Unbedingte = τὸ μὴ ὑποκείμενο σὲ ὅρους καὶ σὲ ἐξάρτησιν, τὸ Ἀπόλυτο.
3. Das Bedingte = τὸ ὑποκείμενο σὲ ὅρους, τὸ ἐξαρτώμενο, τὸ σχετικό.

τὴν ὑπερβατική¹ λογικὴ ἐκείνη ἔννοια τοῦ Ἀπόλυτου καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτό, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Μεταφυσικῆς, νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια κάθε δυνατῆς ἐμπειρίας στηριζόμενος στὴν α priori γνώση μας, ποὺ εἶναι ὅμως δυνατὴ μόνο ἀπὸ ἀποψη πρακτική. Ἀκολουθώντας μιὰ τέτοια διαδικασία θὰ δοῦμε ὅτι ὁ θεωρητικὸς λόγος² μᾶς ἄφησε τουλάχιστο περιθώριο γιὰ μιὰ τέτοια διεύρυνση, μολονότι ἦταν ἀναγκασμένος νὰ τὸ ἀφήσῃ κενό. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἀκόμα ἐμπόδιο, ἀντίθετα μάλιστα μᾶς παρακινεῖ ὁ ἴδιος νὰ τὸ πληρώσουμε*, (B XXII) ἂν μποροῦμε, μὲ δικά του πρακτικὰ δεδομένα.

δοκιμασία ἀναγωγῆς³ καὶ γενικότερα συνθετικῆ μέθοδο. Ἡ ἀνάληψη τῶν μεταφυσικῶν ἐχώρισε τὴν α priori καθαρὴν γνώσιν σὲ δύο πολὺ ἀνομοειδῆ στοιχεῖα, δηλαδὴ στὰ πράγματα ὡς φαινόμενα καὶ στὰ πράγματα καθ' εαυτὰ. Ἡ Διαλεκτικὴ συνδέει πάλι καὶ τὰ δύο καὶ τὰ ἐναρμονίζει μὲ τὴν ἀναγκαῖα λογικὴν ἰδέαν τοῦ Ἀπόλυτου⁴ καὶ βρῖσκει ὅτι ἡ ἐναρμόνισιν αὐτὴ δὲν εἶναι ποτὲ δυνατὴ παρὰ μόνο μὲ αὐτὴ τὴν διάκρισιν, ποὺ ἐπομένως εἶναι καὶ ἀληθινή.

* Ἔτσι οἱ κεντρικοὶ νόμοι τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων προσέδωσαν σ' αὐτὸ ποὺ ὁ Κοπερνίκος δεχόταν στὴν ἀρχὴ ὡς ὑπόθεσιν τέλεια βεβαιότητα καὶ κατέδειξαν συνάμα τὴν ἀόρατη δύναμιν ποὺ συνέχει τὸ οἰκοδόμημα τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος (Νεὺτὼν εἰς ἔλξιν), ἡ ὁποία δὲν ἐπρόκειτο ν' ἀνακαλυφθῇ ποτέ, ἂν ὁ πρῶτος δὲν εἶχε τὴν τόλμην ν' ἀναζητήσῃ, μὲ τρόπο βέβαια ἀντίθετο πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων, ὥστόσο ἀληθινὴ, τὴν ἐξήγησιν τῶν παρατηρούμενων κινήσεων ὄχι στὰ οὐράνια ἀντικείμενα ἀλλὰ στὸν παρατηρητὴν τους. Στὸν πρόλογο αὐτοῦ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ τρόπου σκέψεως ποὺ ἐκτίθεται στὴν Κρι-

1. Transzendent = τὸ ὑπερβατικὸ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ μετεμπειρικοῦ, τοῦ ἐπέκεινα τῆς ἐμπειρίας. Transzendental = τὸ ὑπερβατικὸ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ προεμπειρικοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ ὅμως συγχρόνως τὸν ὅρον δυνατότητας τῆς ἐμπειρίας. Ἠβλ. Θεοφίλου Βορέα, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, Ἀθῆναι 1935, σ. 94. Βλ. Σχόλια.

2. Spekulative Vernunft.

3. Reduktion.

4. Vernunftidee des Unbedingten.

Kant, Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου

Τὸ ἔργο λοιπὸν αὐτῆς τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ θεωρητικοῦ λόγου ἐγκτεται ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν προσπάθεια, δηλ. ν' ἀλλάξη τὴ μέθοδο τῆς Μεταφυσικῆς πού ἴσχυε ὡς τώρα καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ μιὰν ὀλικὴ ἐπανάσταση κατὰ τὸ πα-
μεθοδος
ὅχι ἐπιχειρήματα

(B XXIII) γραμμα τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς τόσο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν ὁρίων της ὅσο καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διαρθρώσεώς της. Γιατὶ γνώρισμα καθαρὸ ἰδιαίτερο τοῦ καθαροῦ θεωρητικοῦ λόγου εἶναι τοῦτο, ὅτι μπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ σταθμίξῃ μὲ ἀκρίβεια τὴ δύναμὴ του τὴν ἴδια κατὰ τοὺς διάφορους τρόπους πού ἐκλέγει τὰ νοητὰ του ἀντικείμενα καὶ νὰ ἀπαριθμῇ ὀλικά αὐτοὺς τοὺς τρό-
καθόλου
ὅχι ἰδίως

πους, μὲ τοὺς ὁποίους θέτει προβλήματα στὸν ἑαυτὸ του γιὰ λύση, καὶ ἔτσι νὰ σκιαγραφῇ τὴν ὅλη προϋποτίπωση γιὰ ἓνα Σύστημα τῆς Μεταφυσικῆς· πραγματικά, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πρῶτο σημεῖο, δὲν μπορεῖ, στὴν a priori γνώση, νὰ ἀποδοθῇ τίποτε στὰ ἀντικείμενα ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ πού ἀντλεῖ τὸ νοοῦν ὑποκείμενο ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του· καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ δεύτερο, ὁ καθαρὸς λόγος ἀποτελεῖ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν γνωστικῶν ἀρχῶν· μιὰν ἐντελῶς ξεχωριστὴ καὶ αὐθυπόστατη ἐνότη-
ἐντελής
ἀποδοτική
ἐντελής

τα, ὅπου κάθε μέλος, ὅπως σ' ἓνα ὀργανωμένο σῶμα, ὑπάρχει χάριν τῶν ἄλλων καὶ τὰ ἄλλα χάριν τοῦ ἐνός, καὶ ὅπου καμιά ἀρχὴ δὲν μπορεῖ νὰ ληφθῇ ὡς βέβαιη θεωρούμενη ἀπὸ μιὰν ἄποψη, χωρὶς νὰ ἐξεταστῇ σύγχρονα στὴ συν-
ἐντελής
ἀποδοτική
ἐντελής

τικὴ κατ' ἀναλογία πρὸς τὴν ὑπόθεση τοῦ Κοπέρνικου τὴν ἐμφανίζω μόνο ὡς ὑπόθεση, μολονότι στὴν ἴδια τὴν πραγματεία [Κριτικὴ] ἐμφανίζεται ὅχι ὑποθετικὰ ἀλλὰ ἀποδεικτικὰ ἀπὸ τὴ φύση τῶν παραστάσεων μας τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τῶν στοιχειωτικῶν ἐννοιῶν τῆς νοήσεως. Τοῦτο [δηλαδὴ ἡ ὑποθετικὴ παρουσίαση στὸν πρόλογο] γίνεται, γιὰ νὰ ὑπογραμμισθοῦν οἱ πρῶτες δοκιμαστικὲς ἐφαρμογὲς μιᾶς τέτοιας ἀλλαγῆς πού εἶναι πάντοτε ὑποθετικὴ.

1. Erkenntnisprinzipien.

λικὴ σχέση τῆς πρὸς τὴν ὅλη χρῆση τοῦ καθαροῦ λόγου. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Μεταφυσικὴ ἔχει τὴ σπάνια εὐτυχία, πού δὲν μπορεῖ νὰ ἔχῃ καμιά ἄλλη ἐπιστήμη τοῦ λόγου· ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ ἀντικείμενα (γιατὶ ἡ Λογικὴ ἀσχολεῖται μόνο μὲ τὴ μορφή τῆς νοήσεως γενικά), νὰ μπο-
καθόλου
ὅχι ἰδίως

ρεῖ, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού μὲ τὴν Κριτικὴ αὐτὴ μπῆκε στὸ σίγουρο δρόμο τῆς ἐπιστήμης, νὰ περιλάβῃ πλήρως τὸ ὅλο πεδίο τῶν γνώσεων πού τὴν ἀφοροῦν, νὰ ἀποτελειώσῃ τὸ ἔργο της καὶ νὰ τὸ παραδῶσῃ στὴ χρῆση τῶν κατοπινῶν, (B XXIV) σὰν ἓνα κεφάλαιο πού δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀξελθῇ περισ-
καθόλου
ὅχι ἰδίως

σότερο, γιατί αὐτοὶ θὰ ἔχουν νὰ κάμουν μόνο μὲ ἀρχὲς καὶ μὲ τοὺς περιορισμοὺς στὴ χρῆση τους, πού ἔχουν καθοριστῇ ἀπὸ τὴν ἴδια. Γι' αὐτὸ καὶ ὡς θεμελιώδης ἐπιστήμη εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἔχῃ αὐτὴ τὴν πληρότητα καὶ πρέπει νὰ μπορῇ νὰ πῇ κανεὶς γι' αὐτήν: nil actum reputans, si quid superesset agendum².

Ἀλλά, θὰ ἀναρωτηθῇ κανένας, τί λογῆς θησαυρὸς εἶναι αὐτὸς πού σκεφτόμαστε ν' ἀφήσουμε κληρονομιά στοὺς κα-
καθόλου
ὅχι ἰδίως

τοπινὸς ἀπὸ μιὰ τέτοια Μεταφυσικὴ πού ἔχει ὑποστῇ τὴν κάθαρση τῆς κριτικῆς καὶ ἔχει παγιωθῇ σὲ μιὰ κατάσταση μόνιμη; Ἀπὸ μιὰ φευγαλέα ἐπισκόπηση τοῦ ἔργου αὐτοῦ θὰ σχηματίσῃ κανένας τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ὠφέλεια ἀπὸ αὐτὸ εἶναι μόνο ἀρνητικὴ, ὅτι δηλαδὴ μᾶς ἀπαγορεύει νὰ προχωρήσουμε μὲ τὸ θεωρητικὸ λόγο πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας, καὶ σ' αὐτὸ πραγματικά ἐγκτεται ἡ πρώτη του ὠφέλεια. Ἡ ὠφέλεια αὐτὴ μεταβάλλεται ἀμέσως σὲ θετι-
καθόλου
ὅχι ἰδίως

κὴ, μόλις ἀντιληφθῇ κανένας ὅτι οἱ θεμελιώδεις ἀρχές, πού χρησιμοποιοῖ ὁ καθαρὸς λόγος γιὰ νὰ ἀποτολμῇ ὑπέρβαση τῶν ὁρίων του, ἔχουν ὡς ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο

1. Vernunftwissenschaft (= scientia rationalis, κατ' ἀντίθεση πρὸς τὶς ἱστορικὲς ἢ ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες).

2. Ὁ Valentinus μεταφράζει: δὲ θεωρεῖ τίποτε ὡς ἀποτε-
καθόλου
ὅχι ἰδίως

λεσμένο, ἐφόσον ἀκόμα πρόκειται νὰ γίνῃ κάτι.

δχι διέυρυνση αλλά, όταν κοιτάξη κανένας τὸ πράγμα πὺδ προσεχτικά, στένωση τῆς χρήσεως τοῦ λόγου καὶ (B XXV) τοῦτο, γιατί οἱ ἀρχές ἀπειλοῦν πραγματικά νὰ ἐπεκτείνουν τὰ ὅρια τῆς αἰσθητικότητας, στήν ὁποία καὶ ἀνήκουν οὐσιαστικά, στὰ πάντα καὶ ἔτσι νὰ ἐκτοπίσουν τὴν καθαρὴν (πρακτικὴ) χρῆση τοῦ λόγου¹. Γι' αὐτὸ μιὰ κριτικὴ, πὺδ περιορίζει τὸν καθαρὸ λόγον, εἶναι βέβαια ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀρνητικὴ ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ αἴρη συνάμα τὸ ἐμπόδιο, πὺδ περιορίζει τὴν πρακτικὴ χρῆση καὶ μάλιστα τὴν ἀπειλεῖ μὲ ἐκμηδένιση, ἐνέχει πραγματικά καὶ θετικὴ καὶ πολὺ σημαντικὴ ὠφέλεια. [Φανερὴ γίνεται ἡ ὠφέλεια αὐτῇ] μόλις πεισθῇ κανένας ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀπόλυτα πρακτικὴ χρῆση τοῦ καθαροῦ λόγου (ἡ ἠθικὴ), ὅπου αὐτὸς ἐπεκτείνεται ἀναπόφευκτα πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς αἰσθητικότητας καὶ ὅπου βέβαια μπορεῖ νὰ μὴ χρειάζεται [ὁ πρακτικὸς λόγος] τὴ συνδρομὴ τοῦ θεωρητικοῦ [λόγου], μὰ ὅπου ὡστόσο πρέπει νὰ εἶναι κατοχυρωμένος ἀπὸ τὴν ἀντίδρασή του, γιὰ νὰ μὴν περιπέσῃ σὲ ἀντίφαση μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Τὸ νὰ θελήσῃ κανένας νὰ ἀρνηθῇ σ' αὐτὲς τὶς ὑπηρεσίες τῇ θετικῇ ὠφέλεια πὺδ προσφέρει ἡ Κριτικὴ, αὐτὸ θὰ ἦταν σὰ νὰ ἔλεγε ὅτι ἡ ἀστυνομία δὲν προσφέρει θετικὴ ὠφέλεια, γιατί τὸ κύριο ἔργο της εἶναι πραγματικά νὰ παρεμποδίσῃ τὴ χρῆση βίας πὺδ πρέπει κάθε πολίτης νὰ φοβᾶται ἀπὸ μέρους τῶν ἄλλων, κι ἔτσι νὰ μπορῇ ὁ καθένας νὰ ἐπιδίδεται ἡσυχος καὶ ἀσφαλῆς στὰ ἔργα του. "Ὅτι χῶρος καὶ χρόνος εἶναι μονάχα μορφές τῆς κατ' αἴσθησιν ἐποπτείας, ἀρα μονάχα ὅροι τῆς ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων ὡς φαινομένων, κι ἀκόμα ὅτι δὲν ἔχουμε ἄλλες ἔννοιες τῆς νοήσεως², ἀρα καθόλου στοιχεῖα γιὰ τὴ γνώση (B XXVI) τῶν πραγμάτων παρὰ μόνον ἐφόσον μπορεῖ νὰ δοθῇ [βρεθῇ] στίς ἔννοιες αὐτὲς ἀντίστοιχη ἐποπτεία, ὅτι κατὰ συνέπεια

1. Δηλ. ἀπειλοῦν νὰ καταλάβουν ἀκόμα καὶ τὸ χῶρο τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

2. Verstandesbegriffe = ἔννοιες τῆς νοήσεως, δηλ. κατηγορίες.

δὲν ἔχουμε γνώση κανενὸς ἀντικειμένου ὡς πράγματος καθ' ἑαυτὸ παρὰ μόνον ὡς ἀντικειμένου τῆς κατ' αἴσθησιν ἐποπτείας, δηλαδή ὡς φαινομένου, αὐτὸ θὰ ἀποδειχθῇ στὸ ἀναλυτικὸ μέρος τῆς Κριτικῆς· ἀπὸ αὐτὸ θὰ προκύψῃ χωρὶς ἀμφιβολία ὁ περιορισμὸς κάθε δυνατῆς θεωρητικῆς γνώσεως τοῦ λόγου ἀποκλειστικά σὲ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας³. Παρ' ὅλα αὐτὰ — καὶ ἡ παρατήρηση αὐτὴ πρέπει νὰ γίνῃ — θὰ ὑπάρχῃ πάντα ἡ ἐπιφύλαξη ὅτι αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ ἀντικείμενα, ἂν καὶ δὲν μπορούμε νὰ τὰ γνωρίζομε⁴ ὡς πράγματα καθ' ἑαυτά, ὡστόσο πρέπει τουλάχιστο νὰ μπορούμε νὰ τὰ νοοῦμε*. Γιατὶ ἀλλιῶς θὰ συναγόταν ἡ ἀτοπη πρόταση (B XXVII) ὅτι θὰ ὑπῆρχε φαινόμενο, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐδῶ καὶ κατιτὶ πὺδ νὰ φαίνεται. "Ἄν ὑποθέσουμε τώρα ὅτι ἡ διάκρισις αὐτὴ πὺδ ἔγινε κατ' ἀνάγκη ἀπὸ τὴν Κριτικὴ μας σὲ πράγματα ὡς ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας καὶ σὲ πράγματα καθ' ἑαυτά δὲν ἔγινε καθόλου, τότε θὰ ἔπρεπε ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς αἰτιότητας³ καὶ μαζί μ' αὐτὴν ὁ μηχανισμὸς τῆς φύσεως ὡς τρόπος καθορισμοῦ τῶν πραγμάτων νὰ ἰσχύουν

* Γιὰ νὰ ἔχω γνώση ἐνὸς ἀντικειμένου ἀπαιτεῖται νὰ μπορῶ νὰ ἀποδείξω τὴ δυνατότητά του (εἴτε σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τῆς ἐμπειρίας ἀπὸ τὴν πραγματικότητά του εἴτε a priori μέσω τοῦ λόγου). "Ὅστόσο μπορῶ νὰ νοῶ⁴ ὅ,τι θέλω, ἀρκεῖ νὰ μὴ ἔρχομαι σὲ ἀντίφαση μὲ τὸν ἑαυτό μου, δηλαδή ἀρκεῖ ἡ ἐννοιά μου νὰ ἀποτελῇ μιὰ δυνατὴ σκέψη, ἂν καὶ δὲν μπορῶ νὰ ἐγγυηθῶ ὅτι στὸ σύμπαν ὅλων τῶν δυνατοτήτων θὰ ἀνταποκρίνεται ἢ ὅχι σ' αὐτὴ καὶ ἓνα ἀντικείμενο. "Ὅμως γιὰ νὰ ἔχω κανένας τὸ δικαίωμα ν' ἀποδώσῃ ἀντικειμενικὸ κύρος σὲ μιὰ τέτοια ἐννοία (πραγματικὴ δυνατότητα, γιατί ἡ πρώτη εἶναι μόνον λογικὴ), ἀπαιτεῖται κάτι περισσότερο ἀκόμα. "Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ κάτι περισσότερο δὲ χρειάζεται ν' ἀναζητηθῇ σὲ θεωρητικὲς πηγές τῆς γνώσεως· μπορεῖ νὰ βρισκεται καὶ σὲ πρακτικὲς.

1. Erfahrung. Λατ. experientia. Βλ. Εἰσαγωγὴ Β 1, Α 1.

2. Erkennen. Τὸ «γιγνώσκειν» προϋποθέτει ἔννοια καὶ ἐποπτεία. Βλ. Β 146.

3. Kausalität. Βλ. ἀνάπτυξη τῆς ἀρχῆς αὐτῆς Β 232.

4. Denken. Τὸ «νοεῖν» στήν ψιλὴ ἐννοιολογικὴ του χρῆση.

περὶ τοῦ
καθ' ἑαυτοῦ
ἐμπειρίας
θετικῆς
ἐποπτείας
ἀναπόφευκτη
ἐννοία
γνώση
≠
νόησις

για όλα τα πράγματα γενικά θεωρούμενα ως δρώσες αἰτίες. Ἔτσι δὲ θὰ μπορούσα γιὰ τὸ ἴδιο ὄν, λ. χ. τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, νὰ πῶ ὅτι ἡ βούλησή της εἶναι ἐλεύθερη ἀλλὰ καὶ συνάμα ὑποταγμένη στὴ φυσικὴν ἀναγκαιότητα, δηλαδή ὅτι δὲν εἶναι ἐλεύθερη, χωρὶς νὰ πέφτω σὲ πρόδηλη ἀντίφαση· γιατί καὶ στὶς δύο προτάσεις χρησιμοποίησα τὴν ψυχὴ μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς σημασίαν, δηλαδή ὡς πρᾶγμα καθόλου (ὡς πρᾶγμα καθ' ἑαυτό), χωρὶς καὶ νὰ μπορῶ νὰ πράξω διαφορετικὰ, ἅμα δὲν ἔχει προηγηθῇ τὸ ἔργο τῆς Κριτικῆς. Ἄν ὅμως ἡ Κριτικὴ δὲν πλανήθηκε μὲ τὴ διδασκαλίαν της γιὰ τὴ διπλὴ ὁμολογίαν [ἀμφισημία] τοῦ ἀντικειμένου, δηλ. ὡς φαινόμενον ἢ ὡς πράγματος καθ' ἑαυτό· ἂν ἡ δική της παραγωγὴ τῶν ἐννοιῶν τῆς νοήσεως εἶναι σωστή, ἂν ἐπομένως καὶ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος ἐφαρμόζεται μόνο σὲ πράγματα μὲ τὴν πρώτην σημασίαν, δηλ. ὡς φαινόμενα, δηλ. ἐφόσον ἀποτελοῦν ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας, ἐνῶ μὲ τὴ δευτέρην σημασίαν τὰ πράγματα δὲν ὑπάρχουν σ' αὐτή, τότε ἡ μία καὶ ἡ αὐτὴ βούληση μπορεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ νὰ νοῆται στὴν περιοχὴ τῶν φαινομένων (ὁρατῶν πράξεων) ὡς ὑποταγμένη κατ' ἀναγκαιότητα στὸ φυσικὸ νόμον καὶ ἐπομένως ὡς μὴ ἐλεύθερη, καὶ ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλην, καθὼς ἡ ἴδια ἀνήκει σὲ κάποιον πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, νὰ νοῆται ὡς μὴ ὑποταγμένη σὲ αὐτόν, ἄρα ὡς ἐλεύθερη, χωρὶς σ' αὐτὸ νὰ παρατηρηθῇ ἀντίφαση. Λοιπόν, ἂν καὶ δὲν μπορῶ νὰ γνωρίσω τὴν ψυχὴ μου ἐξετάζοντάς την ἀπὸ τὴν τελευταία σκοπιά, δηλ. μὲ τὸν καθαρὸ θεωρητικὸ λόγον (πολὺ λιγότερο μὲ τὴν ἐμπειρικὴ παρατήρησιν), ἄρα οὔτε καὶ τὴν ἐλευθερίαν ὡς ιδιότητα ἐνός ὄντος, στὸ ὁποῖο ἀποδίδω ἀποτελέσματα φανερά στὸν αἶσθη-

1. Als Erscheinung = ὡς φαινόμενο· als Ding an sich selbst = ὡς πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτό. Στὴ βασικὴ αὐτὴ διάκριση στηρίζεται ἡ ὅλη Κριτικὴ τοῦ καθάρου λόγου.

2. Deduktion = παραγωγή. Τὸ ἰδιαίτερον καντιανὸν νόημα τοῦ ὅρου εἶναι «ἀδικαίωση τῆς χρήσεως». Βλ. Σχόλια.

τὸ κόσμον, γιατί τότε ἓνα τέτοιο ὄν θὰ ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νὰ τὸ γνωρίζω στὴν ὑπαρξή του¹ καὶ ὅμως ὄχι ἐν χρόνῳ (πρᾶγμα ἀδύνατον, γιατί δὲν μπορῶ νὰ στηρίξω τὴν ἐννοίαν μου σὲ καμιά ἐποπτεία), ὥστίςσο μπορῶ νὰ νοήσω² τὴν ἐλευθερίαν· αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ παράστασις τῆς ἐλευθερίας δὲν περιέχει καμιά ἐσωτερικὴν ἀντίφαση, ἐφόσον παραδέχεται κανένας τὸν κριτικὸ διαχωρισμὸν μας σὲ δύο τρόπους παραστάσεως (τῆς κατ' αἴσθησιν καὶ τῆς νοητικῆς) καὶ τὸν συνεπαγόμενον περιορισμὸν τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν τῆς νοήσεως, κατὰ συνέπειαν καὶ τὶς θεμελιώδεις ἀρχὰς ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτές. Ἄς ὑποθεθῇ τώρα ὅτι ἡ Ἠθικὴ προϋποθέτει ἀναγκαῖα τὴν ἐλευθερίαν (στὴν αὐστηρὴν τῆς ἐννοίας) ὡς ιδιότητα τῆς βουλήσεώς μας, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἐπάγεται ἀπὸ τὸ ὡς δεδομένα τοῦ λόγου πρωταρχικὰ πρακτικὰ ἀξιώματα ριζωμένα στὸν λόγον τὸν ἴδιον, ποὺ θὰ ἦσαν ἀπολύτως ἀδύνατα χωρὶς τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἐλευθερίας· ἂς ὑποθεθῇ ἀκόμα ὅτι ὁ καθαρὰ θεωρητικὸς λόγος ἔχει ἀποδείξει ὅτι ἡ ἐλευθερία αὐτὴ δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ νοηθῇ, τότε πρέπει ἡ πρώτη ἐκείνη προϋπόθεσις, δηλ. ἡ ἠθικὴ, νὰ ὑποχωρήσῃ ἀναγκαῖα προσηκόντως σ' ἐκείνην ποὺ τὸ ἀντίθετό της περιέχει ἀντίφαση προφανῶς³, ἄρα ἡ ἐλεύθερη καὶ ἡ ἠθικὴ (ποὺ τὸ ἀντίθετό της δὲν ἐνέχει ἀντίφαση, ὅταν δὲν προϋποθέτῃ κανένας ἤδη τὴν ἐλευθερίαν) πρέπει νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν τοῦ στὸ μηχανισμό τῆς φύσεως⁴. Ἀφοῦ ὅμως στὴν Ἠθικὴ δὲ χρειάζομαι τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο νὰ μὴν ἐρχεται ἡ ἐλευθερία σὲ ἀντίφαση μὲ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν της καὶ ἀφοῦ αὐτὴ [ἡ ἐλευθερία] μπορεῖ τουλάχιστον νὰ νοηθῇ, χωρὶς νὰ χρειάζεται καὶ νὰ κατανοηθῇ βαθύτερα· ἀφοῦ λοιπόν

1. Existenz. Ἡ χωροχρονικὴ ὑπαρξὴ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἄχρονη οὐσίαν (essentia).

2. Denken. Πρβλ. Β XXVI.

3. Κι αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ μηχανοκρατικὴ ἀναγκαιότητα τῆς φύσεως.

4. Naturmechanismus.

(B XXX)

δὲν παρεμβάλλει προσκόμματα στὸ φυσικὸ μηχανισμό μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πράξεως (νοούμενης ἀπὸ διαφορετικὴ ἀποψη κάθε φορά), τότε καὶ ἡ θεωρία τῆς ἠθικότητος διατηρεῖ τὴ θέσιν της καὶ ἡ φυσικὴ θεωρία τὴ δική της· αὐτὸ ὅμως δὲ θὰ συνέβαινε, ἂν ἡ κριτικὴ δὲ μιᾶς εἶχε ἀνοίξει προηγουμένως τὰ μάτια ὡς πρὸς τὴν ἀναπόφευκτη ἄγνοιά μας ἐν σχέσει πρὸς τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ καὶ ἂν δὲν εἶχε περιορίσει σὲ ψιλὰ φαινόμενα ὅ,τι μπορούμε νὰ γνωρίσομε μὲ τὴ θεωρητικὴ σκέψη. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ θετικὴ ὠφέλεια ἀπὸ τὴν ἔρευνα βασικῶν κριτικῶν ἀρχῶν τοῦ καθαροῦ λόγου θὰ μπορούσε νὰ καταδειχθῇ καὶ σὲ σχέση πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀπλῆς φύσεως τῆς ψυχῆς μας, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ

παρatrexw για συντομία. Δὲν μπορῶ λοιπὸν οὔτε καν νὰ δεχθῶ τὸ Θεό, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀθανασία, γιὰ ν' ἀνταποκριθῶ στὴν ἀναγκαία πρακτικὴ χρῆση τοῦ λόγου, ἂν δὲν κ ὁ ψω συγχρόνως ἀπὸ τὸν καθαρὸ θεωρητικὸ λόγο τὴν ἔπαρση τῶν ὑπέρομετρων¹ ἄμεσων ἐποπειῶν του. Γιατί, γιὰ νὰ φτάσῃ ὁ λόγος σ' αὐτές, πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ τέτοιες θεμελιώδεις ἀρχές πὸν στὴν πραγματικότητα δὲν ἐκτείνονται παρὰ μόνον σὲ ἀντικείμενα δυνατῆς ἐμπειρίας· ἅμα ὅμως αὐτὲς ἐφαρμοστοῦν σὲ κάτι πὸν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντικείμενο τῆς ἐμπειρίας, τότε τὸ μεταμορφώνουν κάθε φορά πραγματικὰ σὲ φαινόμενο κι ἔτσι καθιστοῦν ἀδύνατη κάθε πρακτικὴ διεύρυνση τοῦ καθαροῦ λόγου. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ καταργήσω τὴ γνώση², γιὰ νὰ κερδίσω τόπο γιὰ τὴν πίστη³· καὶ τοῦτο γιὰτὶ ὁ δογματισμὸς τῆς Μεταφυσικῆς, δηλαδὴ ἡ προκατάληψη, ὅτι τάχα μπορεῖ κανένας νὰ προκόψῃ στὴν ἐπιστήμῃ αὐτὴ χωρὶς Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, εἶναι ἡ πραγματικὴ πηγὴ κάθε ἀπιστίας πὸν ἀντιστρατεύεται τὴν Ἠθικὴ καὶ πὸν εἶναι ἡ ἴδια

1. Δηλ. ὑπερβατικῶν ἢ μετεμπειρικῶν ἢ μεταφυσικῶν ἐνοράσεών του.

2. Wissen. Ὁ Kant ἐννοεῖ τὴν ἄκαρπη μεταφυσικὴ γνῶση.

3. Glauben. Ἐννοεῖ τὴν πίστη στὴ δυνατότητα τῆς πρακτικῆς (ἠθικῆς) γνώσεως. Πρβλ. B XXI, B XXV.

[ἢ ἀπιστία] πάντα πολὺ δογματικὴ. Ἔτσι, ἂν δὲν εἶναι ἀδύνατο ν' ἀφήσῃ κανένας ὡς διαθήκη στοὺς κατοπινοὺς μιὰ συστηματικὴ Μεταφυσικὴ προσαρμοσμένη στὰ μέτρα μιᾶς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, τότε αὐτὸ [πὸν τοὺς προσφέρω] δὲν εἶναι δῶρο εὐκαταφρόνητο: [ἢ ἀξία του εἶναι μεγάλη] εἴτε ἀποβλέπει κανένας μονάχα στὴν καλλιέργεια πὸν μπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ λόγος ἀκολουθώντας τὸν ἀσφαλὴ δρόμο μιᾶς ἐπιστήμης γενικὰ ἀντὶ νὰ ψάχνῃ στὰ τυφλὰ καὶ νὰ περιπλανιέται (B XXXI) ἀστόχαστα χωρὶς Κριτικὴ· εἴτε ἀποβλέπει στὴν καλύτερη χρησιμοποίηση τοῦ χρόνου μιᾶς νεολαίας κατεχόμενης ἀπὸ τὸ πάθος τῆς γνώσεως, πὸν ἐνθαρρύνεται τόσο πρῶϊμα καὶ τόσο πολὺ ἀπὸ τὸ συνηθισμένο δογματισμὸ νὰ σοφιστεῖται μακάρια πάνω σὲ πράγματα πὸν οὔτε καταλαβαίνει ἀλλὰ οὔτε καὶ πρόκειται ποτὲ νὰ κατανοήσῃ, ὅπως ἄλλωστε καὶ κανένας ἄλλος στὸν κόσμῳ, ἢ [ἐνθαρρύνεται] νὰ κυνηγᾷ νὰ βοῇ καινούργιες σκέψεις καὶ ιδέες κι ἔτσι νὰ παραμελῇ τὴ σπουδὴ τῶν σοβαρῶν ἐπιστημῶν προπάντων [ἢ ἀξία τῆς Κριτικῆς φαίνεται] ὅταν κανένας ἀναλογιστῇ σοβαρὰ τὸ ἀνεκτίμητο ὄφελος πὸν θὰ ἔχῃ μὲ τὸ νὰ θέσῃ ὀριστικὸ τέρμα κατὰ τρόπο Σωκράτικὸ σὲ ὅλες τὶς ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικότητος, δηλ. μὲ τὸν πιὸ ξεκάθαρο ἔλεγχον τῆς ἄγνοιας τοῦ ἀντιπάλου. Πραγματικά, κάποιο εἶδος Μεταφυσικῆς ὑπῆρξε καὶ θὰ ὑπάρχῃ πάντα στὸν κόσμῳ ἀλλὰ καὶ μαζί της μιὰ Διαλεκτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, γιὰτὶ αὐτὴ [ἢ Διαλεκτικὴ] τοῦ εἶναι σύμφυτη. Τὸ πρῶτο καὶ σπουδαιότερο λοιπὸν ἔργο τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτὴ [τὴ Διαλεκτικὴ] κάθε βλαβερὴ τῆς ἐπίδραση κλείνοντας μιὰ γιὰ πάντα τὴν πηγὴ τῶν πλανῶν.

Παρ' ὅλη τὴ σπουδαία αὐτὴ ἀλλαγὴ στὸ πεδίο τῶν ἐπιστημῶν καὶ παρὰ τὴ ζήμια, πὸν πρέπει νὰ ὑποστῇ ὁ καθαρὸ θεωρητικὸς λόγος στὴ φανταστικὴ ὡς τώρα κυριότητά του, ὥστόσο τὰ πάντα μένουν στὴν ἴδια πλεονεκτικὴ κατάστασις ὅπως καὶ πρῶτα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ γενικὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὴν ὠφέλεια, πὸν ὡς τώρα ἀντλοῦσε ὁ

(B XXXII)

κόσμος από τις θεωρίες του καθαρά θεωρητικού λόγου· ή ζη-
 μιὰ θίγει μόνο τὸ μ ο ν ο π ὶ ὡ λ ι ο τ ὶ ν Σ χ ο λ ὶ ν ἀλλὰ
 καθόλου τὸ δ ι α φ ἑ ρ ο ν τ ὶ ν ἄ ν θ ρ ὡ π ω ν. Ἐρωτῶ
 τὸν πιδ ἄκαμπτο δογματικὸ ἂν ἡ ἀπόδειξη γιὰ τὴ συνεχιζό-
 μενη ὑπαρξὴ τῆς ψυχῆς μας μετὰ θάνατο πὺν συνάγεται ἀπὸ
 τὴν ἀπλότητα τῆς οὐσίας της, ἂν ἡ ἄλλη [ἀπόδειξη] γιὰ τὴν
 ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ἀπέναντι στὴν καθολικὴ μηχανο-
 κρατία πὺν βασίζεται σὲ λεπτονότητες ἀλλὰ καὶ ἀσθενεῖς [ἐν-
 νοιολογικὲς] διακρίσεις σὲ ὑποκειμενικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ
 πρακτικὴ ἀναγκαιότητα, ἂν ἐκείνη ἡ ἄλλη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ
 τοῦ Θεοῦ βάσει τῆς ἐννοίας ἐνὸς ἀπόλυτου πραγματικοῦ ὄν-
 τος¹ (τῆς τυχειότητος τοῦ μεταβαλλόμενου καὶ τῆς ἀναγκαιότη-
 τος ὑπάρξεως ἐνὸς πρώτου κινουῦντος), ἂν ὅλες αὐτὲς
 οἱ ἀποδείξεις ἀπὸ τότε πὺν ξεκίνησαν ἀπὸ τὶς δογματικὲς
 σχολὲς ἔφτασαν ποτὲ στὸ εὐρὺ κοινὸ καὶ ἂν μπόρεσαν νὰ ἀσκή-
 σουν τὴν παραμικρὴ ἐπίδραση στὶς πεποιθήσεις του; Ἄν λοι-
 πὸν αὐτὸ δὲν ἔχη συμβῇ καὶ δὲν μπορῇ νὰ ἀναμένεται ποτὲ
 λόγῳ τῆς ἀνεπιτηδεϊότητος τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπινου νοῦ γιὰ
 τόσο λεπτονότητες θεωρητικὲς ζητήσεις². ἂν, ἀντίθετα, σὲ ὅ,τι
 ἀφορᾷ τὸ πρῶτο σημεῖο, αὐτὴ ἡ ἀξιοσημεῖωτη σὲ κάθε ἄν-
 θρωπο καταβολὴ τῆς φύσεώς του νὰ μὴν μπορῇ νὰ ἱκανο-
 ποιῇται ἀπὸ τὸ ἔγχρονο (ὡς μὴ ἀνταποκρινόμενο στὶς κα-
 ταβολὲς τῆς ὅλης του μοίρας), ἂν αὐτὴ μπορῇ νὰ γεννᾷ
 τὴν ἐλπίδα τῆς μ ἑ λ λ ο υ σ α ς ζ ω ῆ ς. ἂν, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ
 τὸ δεύτερο σημεῖο, ἡ σαφὴς καὶ μόνο παράσταση τῶν καθη-
 κόντων μας, κατ' ἀντίθεση πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις τῶν κλίσεών
 μας, ἀρκῇ γιὰ νὰ μᾶς δώσῃ τὴ συνείδηση τῆς ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α ς.
 τέλος ἂν, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ τρίτο σημεῖο, ἡ λαμπρὴ τάξη,

(B
 XXXIII)

1. Eines allerrealsten Wesens, γερμανικὴ μετάφραση τοῦ σχο-
 λαστικοῦ ὄρου ens realissimum.

2. Spekulation. Ἡ καθαρὴ θεωρητικὴ γνώση εἶναι κατὰ τὸν Kant
 ἐκείνη πὺν ἀναφέρεται σὲ ἀντικείμενα μὴ ἐπαληθευόμενα ἀπὸ τὴν ἐμ-
 πειρίαν.

ὁμορφιὰ καὶ πρόνοια, πὺν διαφαίνονται παντοῦ στὴ φύση,
 εἶναι ἱκανὲς νὰ γεννήσουν τὴν πίστη σ' ἓνα σοφὸ καὶ μέγα
 δ η μ ι ο υ ρ γ ὸ τ ο ὕ σ ὶ μ π α ν τ ο ς, πεποιθήση πὺν
 βρῖσκει ἀνταπόκριση στὸ κοινὸ, καθόσον στηρίζεται σὲ καθαρὰ
 ἔλλογα θεμέλια· τότε¹ πραγματικὰ ἡ περιοχὴ αὐτὴ [πὺν κα-
 τέχει ὁ λόγος] ὄχι μονάχα μένει ἄθικτη, ἀντίθετα μάλιστα
 κερδίζει σὲ τιμὴ καὶ ὑπόληψη ἀπὸ τὸ γεγονὸς καὶ μόνο ὅτι οἱ
 δογματικὲς σχολὲς μαθαίνουν νὰ μὴν ἀλαζονεύονται ὅτι ἔχουν
 τάχα αὐτὲς ἀνώτερη καὶ εὐρύτερη ἐπίγνωση, σ' ἓνα σημείο
 πὺν ἀφορᾷ τὸ καθολικὸ ἀνθρώπινο διαφέρον, ἀπὸ ἐκείνη πὺν
 ἐξίσου εὐκόλα μπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ πολὺς κόσμος (πὺν γιὰ
 μᾶς εἶναι ἀπόλυτα ἀξιοσέβαστος), καὶ [μαθαίνουν] ἔτσι νὰ
 περιορίζονται μονάχα στὴν καλλιέργεια [θεραπεία] τῶν ἀπο-
 δεικτικῶν αὐτῶν λόγων πὺν εἶναι προσίτοι σὲ ὅλους καὶ ἐπαρ-
 κεῖς ἀπὸ ἀποψη ἠθικὴ. Ἡ ἀλλαγὴ λοιπὸν ἀφορᾷ μόνο τὶς
 ὑπερφιάλες ἀξιώσεις τῶν δογματικῶν σχολῶν, πὺν στὸ ση-
 μεῖο αὐτὸ (ὅπως ἄλλωστε μὲ τὸ δίκιο τους σὲ πολλὰ ἄλλα
 σημεία) θέλουν νὰ παρουσιάζωνται ὡς οἱ μοναδικοὶ γνώστες
 καὶ θεματοφύλακες τέτοιων ἀληθειῶν, χωρὶς νὰ ἀνακοινώνουν
 στὸ κοινὸ τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο τὴ χρῆση τους καὶ κρατώντας
 τὸ κλειδί τους μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό τους (quod mecum nescit,
 solus vult scire videri)². Ὡστόσο δὲν παραβλέπουμε τὶς δίκαι-
 ες ἀξιώσεις τοῦ θεωρητικοῦ φιλοσόφου. Αὐτὸς παραμένει πάν-
 τα ὁ ἀποκλειστικὸς θεματοφύλακας μιᾶς ἐπιστήμης ὠφέλι-
 μης στὸ κοινὸ, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸ δὲν τὴ γνωρίζῃ, δηλ. τῆς
 Κριτικῆς τοῦ λόγου· γιὰ αὐτὴ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ γίνῃ δη-
 μοφιλὴς ἀλλὰ καὶ δὲν τὸ ἔχει ἀνάγκη νὰ γίνῃ· πραγματικὰ,
 ὅσο λίγο μπαίνουν στὸ κεφάλι τοῦ λαοῦ τὰ ἀραχνούφанта
 ἐπιχειρήματα γιὰ τὴ θεμελίωση ὠφέλιμων ἀληθειῶν ἄλλο

(B
 XXXIV)

1. Τὸ "τότε" εἰσάγει τὴν ἀπόδοση τῆς ἀλυσίδας ὅλων τῶν προη-
 γούμενων ὑποθετικῶν προτάσεων.

2. Δηλ.: ὅ,τι ἀγνοοῦμε καὶ οἱ δύο, αὐτὸς θέλει μόνος του νὰ φαίνε-
 ται ὅτι τὸ κατέχει [γνωρίζει].

τόσο λίγο χωροῦν στὸ μυαλό του καὶ οἱ ἐξέσιον λεπτονόη-
τες ἀντιρρήσεις κατὰ τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν¹. Ἀντίθε-
τα, ἐπειδὴ ἡ δογματικὴ σχολή, ὅπως καὶ κάθε ἄνθρωπος πὸν
αἰρεται στὰ ὕψη τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, πέφτει ἀναπό-
φρευκτα καὶ στὰ δυὸ [ἐλαττώματα], ἐκείνη [ἡ Κριτικὴ] εἶναι
ὑποχρεωμένη νὰ διερευνήσῃ ἐξονυχιστικὰ τὰ δικαιώματα
τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, γιὰ νὰ προλάβῃ μιὰ γιὰ πάντα τὸ
σκάνδαλο πὸν ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ξεσπάσῃ στὸ λαὸ ἀπὸ τὶς
διαμάχες, στὶς ὁποῖες ἐμπλέκονται ὁλοένα χωρὶς Κριτικὴ οἱ
Μεταφυσικοὶ (καὶ τέλος οἱ ὅμοιοί τους, οἱ Θεολόγοι) καὶ οἱ
ὁποῖες νοθεύουν τελικὰ τὴ διδασκαλία τους. "Ε, μόνο μὲ αὐτὴ
[τὴν Κριτικὴ] μποροῦν νὰ ἀποκοποῦν οἱ ρίζες τοῦ ὑλι-
σμοῦ², τῆς μοιρολατρείας, τῆς ἀθεΐας, τῆς
ἀπιστίας τῶν ἐλεύθερων πνευμάτων, τοῦ φανατι-
σμοῦ καὶ τῆς δεισιδαιμονίας πὸν μπορεῖ νὰ
γίνουν καθόλικα ἐπιβλαβεῖς, τέλος τοῦ ἰδεαλισμοῦ
καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ³ πὸν ἀποτελοῦν μεγαλύτερο
κίνδυνο γιὰ τὶς δογματικὲς σχολές καὶ πὸν μόλις καὶ μετὰ βίας
μποροῦν νὰ βροῦν ἀπήχηση στὸ κοινό. "Αν οἱ κυβερνήσεις θεω-
(B XXXV) ροῦν σκόπιμο νὰ καταπιάνωνται μὲ τὶς ὑποθέσεις τῶν λογίων,
τότε θὰ ἦταν πολὺ πιὸ σύμφωνο μὲ τὴ σοφὴ μέριμνά τους γιὰ
τὶς ἐπιστῆμες καὶ τοὺς ἀνθρώπους νὰ εὐνοήσουν τὴν ἐλευθερία
μιας τέτοιας Κριτικῆς, πὸν μόνη αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐμπεδώσῃ
τὰ ἔργα τοῦ λογικοῦ, παρὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὸ γελοῖο δογμα-
τισμὸ τῶν Σχολῶν, πὸν ἐπικαλοῦνται κρανγαλέα δημόσιο
κίνδυνο, ὅταν ξεσχίζονται τὰ ἀραχνούφανα κατασκευάσματά
τους, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ κοινὸ δὲν παίρνει καθόλου εἶδηση οὔτε
καὶ μπορεῖ ποτὲ νὰ νοιώσῃ τὸ χαμὸ τους.

Ἡ Κριτικὴ δὲν ἀντιτάσσεται στὴ δογματικὴ πο-

1. Πρβλ. ἀνάλογες ἀπόψεις τοῦ Kant σ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν
Christian Garve (Kant's Gesammelte Schriften, Bd. X (205),
σ. 339). Ἐπίσης Kant, Prolegomena, 261.

2. Materialismus.

3. Skeptizismus. Ὁ ἀρχαῖος ὅρος εἶναι Σκέψις ἢ σκεπτικὴ αἵρεσις.

ρεῖα πὸν ἀκολουθεῖ ὁ λόγος στὴν καθαρὴ του γνώση [θεω-
ρούμενη] ὡς ἐπιστήμη (γιατὶ ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ εἶναι
πάντα δογματικὴ, δηλαδὴ αὐστηρὰ ἀποδεικτικὴ βάσει βέ-
βαιων a priori ἀρχῶν) παρὰ μόνον στὸ Δογματισμό, δη-
λαδὴ στὴν ἀλαζονικὴ του ἀξίωση νὰ προχωρῇ μόνος του [ὁ
λόγος] μὲ τὴν καθαρὴ ἐννοιολογικὴ του γνώση (τὴ φιλοσοφι-
κὴ), σύμφωνα μὲ ἀρχές πὸν χρησιμοποιεῖ ἀπὸ καιρὸ, χω-
ρὶς νὰ ἐρευνᾷ μὲ ποῖο τρόπο καὶ μὲ ποῖο δικαίωμα ἔφτασεν
ἐκεῖ ὅπου ἔφτασε. Ὁ Δογματισμὸς λοιπὸν εἶναι ἡ δογμα-
τικὴ πορεία τοῦ καθαροῦ λόγου [πὸν ἀκολουθεῖται], χωρὶς
νὰ ἔχῃ προηγηθῇ Κριτικὴ τῆς ἰδίας
τοῦ τῆς δυνάμεως. "Ετσι ἡ ἀντίθεση αὐτὴ [στὸ
δογματισμὸ] δὲ σημαίνει συνηγορία ὑπὲρ τῆς φλύαρης ἐπι-
πολαιότητας, πὸν σφετερίζεται τὸ ὄνομα τῆς δημοτικότη-
τας, οὔτε ὑπὲρ τοῦ Σκεπτικισμοῦ πὸν καταδικάζει τὴν ὅλη
Μεταφυσικὴ μὲ συνοπτικὴ διαδικασίαν· ἡ Κριτικὴ εἶναι μᾶλ-
λον ἡ ἀναγκαία προπαρασκευὴ γιὰ τὴν προαγωγὴ μιᾶς στε-
ρεὰ θεμελιωμένης Μεταφυσικῆς ὡς ἐπιστῆμης πὸν πρέπει
νὰ δουλεῖται κατ' ἀνάγκη δογματικὰ καὶ μὲ τρόπο συστημα-
τικὸ, ὥστε νὰ ἱκανοποιῇ τὶς πιὸ αὐστηρὲς ἀπαιτήσεις, ἄρα μὲ
σχολαστικὴ ἀκρίβεια (ὄχι ἐκλαϊκευτικά)· αὐτὴ ἡ ἀπαιτήση
πρὸς τὴ Μεταφυσικὴ εἶναι ἀνένδοτη, γιατί ἡ Κριτικὴ ἐπαγ-
γέλλεται ὅτι θὰ ἀσκήσῃ τὸ ἔργο της ὁλότελα a priori, ἄρα
ἀποβλέποντας στὴν πλήρη ἱκανοποίησιν τοῦ καθαροῦ λόγου.
Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν λοιπὸν τοῦ σχεδίου, πὸν προδιαγράφει ἡ
Κριτικὴ, δηλ. στὸ μελλοντικὸ σύστημα τῆς Μεταφυσικῆς,
πρέπει κάποτε ν' ἀκολουθήσουμε τὴν αὐστηρὴν μέθοδο τοῦ
περιώνυμου Wolf, τοῦ μεγαλύτερου ἀπ' ὅλους τοὺς δο-
γματικούς φιλοσόφους, πὸν πρῶτος ἔδειξε παραδειγματικά
(καὶ χάρις σ' αὐτὸ ἐπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς τοῦ πνεύματος τῆς ἐμ-
βρίθειας καὶ βαθύτητας¹ πὸν δὲν ἔσβησε ἀκόμα στὴ Γερμανία)

1. Gründlichkeit. Χαρακτηριστικὴ ιδιότης τοῦ γερμανικοῦ πνεύ-
ματος πὸν ὁρίζεται μὲ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα.

(B
XXXVII)

πῶς μπορεί κανένας νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης μὲ μιὰ ἐγκυρὴ θέσῃ τῶν ἀρχῶν, μὲ ἓνα σαφὴ καθορισμὸ τῶν ἐννοιῶν, μὲ μιὰ δοκιμασμένη ἀνστηρότητα τῶν ἀποδείξεων [καὶ] μὲ ἀποφυγὴ τολμηρῶν ἀλμάτων στὴ συναγωγὴ τῶν ἀκολουθιῶν. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο θὰ ἦταν ὁ πιὸ κατ'ἀλλήλους ἀπὸ ὅλους γιὰ νὰ προσδώσῃ στὴ Μεταφυσικὴ τὸ χαρακτηριστὴρ τῆς ἐπιστήμης, ἂν φυσικὰ τοῦ ἐρχόταν ἡ ἰδέα στὸ νοῦ νὰ προετοιμάσῃ πρωτύτερα τὸ ἔδαφος μὲ μιὰ Κριτικὴ τοῦ ὁργάνου, δηλ. τοῦ ἴδιου τοῦ καθαροῦ λόγου: μιὰ ἔλλειψη ποὺ δὲν πρέπει νὰ καταλογιστῇ τόσο σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο ὅσο στὸ δογματικὸ τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι τῆς ἐποχῆς του καὶ γιὰ τὴν ὁποία οὔτε οἱ φιλόσοφοι τῆς ἐποχῆς του ἀλλ' οὔτε καὶ τῶν προηγούμενων ἐποχῶν δὲν ἔχουν λόγο νὰ ἀλληλοεπικρίνονται. Ἐκεῖνοι, ποὺ ἀπορρίπτουν τὸν τρόπο διδασκαλίας του ἀλλὰ συνάμα καὶ τὴ μέθοδο τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, δὲν μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ ἔχουν ἄλλη πρόθεσις παρὰ νὰ ἀποτινάξουν τὰ δεσμὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ μεταβάλλουν τὴν ἐργασία σὲ παιχνίδι, τὴ βεβαιότητα σὲ ὑποκειμενικὴ γνώμη καὶ τὴ φιλοσοφία σὲ φιλοδοξία¹.

Ὡς πρὸς τὴ δεύτερη αὐτὴ ἐκδοσὴ δὲ θέλησα, ὅπως εἶναι φυσικόν, νὰ ἀφήσω νὰ χαθῇ ἡ εὐκαιρία ποὺ μοῦ πρόσφερε νὰ τὴν ἀπαλλάξω ὅσο μοῦ ἦταν δυνατό ἀπὸ τὶς δυσκολίες καὶ τὴ σκοτεινότητα ἀπ' ὅπου μπορεῖ νὰ προῆλθαν μερικὲς παρερμηνεῖες, στὶς ὁποῖες ἔπεσαν, ὅχι ἴσως χωρὶς δική μου ὑπαιτιότητα, μερικοὶ δξυδερκεῖς ἄνδρες, ὅταν ἔκριναν τὸ βιβλίον αὐτό. Δὲ βρῆκα τίποτε ποὺ νὰ χρειάζοταν ἀλλαγὴ στὶς προτάσεις καθαντές καὶ τοὺς ἀποδεικτικοὺς λόγους τοὺς οὔτε καὶ στὴ μορφὴ καὶ τὴν ἀριότητα τοῦ σχεδίου· τοῦτο ὀφείλεται κατὰ ἓνα μέρος στὸ μακρὸ ἔλεγχον, στὸν ὁποῖο ὑπέβαλα τὸ ἔργον μου, προτοῦ τὸ παρουσιάσω στὸ κοινόν, καὶ κατὰ ἓνα ἄλλο πάλι στὴ φύσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ πράγματος,

1. Philodoxie. Βλ. Πλάτ. Πολιτεία E, 480, 6-7: «φιλοδόξους καλοῦντες αὐτοὺς μᾶλλον ἢ φιλοσόφους».

δηλ. στὴ φύσιν ἑνὸς καθαρὰ θεωρητικοῦ λόγου, ποὺ παρουσιάζει ἀληθινὴ ἄρθρωση, ὅπου τὰ πάντα εἶναι ὄργανον, ὅπου δηλ. τὰ πάντα ὑπάρχουν χάριν ἑνὸς μέλους καὶ κάθε μέλος χωριστὰ χάριν ὅλων τῶν ἄλλων καὶ ὅπου καὶ ἡ παραμικρὴ ἀτέλεια, εἴτε πρόκειται γιὰ σφάλμα (πλάνη) ἢ παράλειψη, προδίδεται μοιραῖα στὴ χρῆσιν. Ἐλπίζω τὸ Σύστημα, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον αὐτό, νὰ διατηρηθῇ ἀναλλοίωτον. Ἐκεῖνο ποὺ μοῦ δίνει τὸ δικαίωμα νὰ τρέφω αὐτὴ τὴν ἐμπιστοσύνη δὲν εἶναι ἡ ἔπαρση παρὰ μονάχα ἡ ἐνέργεια ποὺ γεννιέται, ὅταν ἀπὸ τὸ δοκιμαστικὸ ἔλεγχον διαπιστώνῃ κανένας τὴν ταυτότητα τοῦ ἀποτελέσματος στὸ ὁποῖο καταλήγει, εἴτε ξεκινώντας ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα στοιχεῖα καὶ φτάνοντας ὡς τὸ ὅλον τοῦ καθαροῦ λόγου, εἴτε ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸ ὅλον (γιατὶ καὶ τὸ ὅλον αὐτὸ μᾶς εἶναι ἀφραυτοῦ δεδομένο ἀπὸ τὸν τελικὸ σκοπὸ τοῦ λόγου στὴν πρακτικὴ του περιοχὴ) πρὸς τὰ μέρη, ἐνῶ ἡ ἀπόπειρα νὰ ἀλλάξῃ κανένας τὴ θέσιν καὶ τοῦ πιὸ μικροῦ ἀκόμα μέρους ὁδηγεῖ ἀμέσως σὲ ἀντιφάσεις ὅχι μονάχα τοῦ Συστήματος ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου γενικά. Ἐκεῖ μονάχα ποὺ ἀπομένει ἀκόμα περιθώριον γιὰ πολλὴ δουλειὰ εἶναι ὁ τρόπος ἐκθέσεως¹ καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖον ἐπιχειρήσα βελτιώσεις μὲ τὴν ἐκδοσὴ αὐτὴ ποὺ ἀποβλέπουν στὴ θεραπεία πότε τῶν παρανοήσεων ποὺ προκαλεῖ ἡ Αἰσθητικὴ καὶ κυρίως ἡ ἐννοια τοῦ χρόνου, πότε ἡ σκοτεινότης τῆς παραγωγῆς τῶν ἐννοιῶν τῆς νοήσεως, πότε ἡ δῆθεν ἔλλειψη ἐπαρκοῦς ἐνέργειας στὶς ἀποδείξεις τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς καθαρῆς νοήσεως², πότε τέλος ἡ παρερμηνεία τῶν παραλογισμῶν ποὺ προτάσσονται στὴν ὀρθολογικὴ Ψυχολογία³. Οἱ μετα-

1. Darstellung. Βλ. Kant's Gesammelte Schriften, Bd. X (206), σελ. 375 (ἐπιστολὴ πρὸς Moses Mendelssohn τῆς 16 Αὐγούστου 1783).

2. Verstandesbegriffe. Βλ. σ. 52, σημ. 2.

3. Rationale Psychologie. Πρόκειται γιὰ τὴ μεταφυσικὴ διδασκαλία περὶ ψυχῆς, ποὺ προσπαθοῦσε νὰ ἀποδείξῃ μὲ ψευδοσυλλογισμοὺς τὴν ταυτότητα, τὴν ἀπλότητα, τὴν οὐσία καὶ τὴν ἀύλεια τῆς.

(B XXXIX) (B XL) βολές στον τρόπο εκθέσεως* περιορίζονται μονάχα ως έδω (δηλαδή ως τὸ τέλος τοῦ πρώτου κυρίου μέρους τῆς Ὑπερβατικής Διαλεκτικής), γιατί μου ἔλειπε ὁ χρόνος· ἄλλωστε, ὡς πρὸς τὸ ὑπόλοιπο, δὲ σημειώθηκε καμιά παρανόηση ἀπὸ μέ-

* Ὡς καθαντὸ ἐπαύξεση, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ μονάχα στὸν τρόπο ἀποδείξεως, θὰ μπορούσα νὰ ἀναφέρω μόνο αὐτὴ πὸν ἔκαμα μὲ τὴ νέα ἀνασκευή τοῦ ψυχολογικοῦ ἰδεαλισμοῦ, καὶ μὲ τὴν ἀδυστηρή (τὴ μόνη ὅπως πιστεύω δυνατὴ) ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητά τῆς ἐξωτερικῆς ἐποπτείας σελ. 273. Ὅσο ἀθῶος καὶ ἂν θεωρῆται ὁ ἰδεαλισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸν οὐσιαστικὸ σκοπὸ τῆς Μεταφυσικῆς (χωρὶς στήν πραγματικότητα νὰ εἶναι τόσο ἀθῶος), ὥστόσο δὲν παύει νὰ ἀποτελεῖ σκάνδαλο τῆς φιλοσοφίας! καὶ γενικὰ τοῦ κοινοῦ νοῦ τὸ ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δέχεται ὑπὸ μορφή πίστεως τὴν ὑπαρξὴ τῶν πραγμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου (ἀπ' ὅπου ὥστόσο ἀντλούμε τὸ ὅλο ὕλικό τῶν γνώσεών μας ἀκόμα καὶ αὐτῶν πὸν ἀναφέρονται στήν ἐσωτερικὴ μας αἴσθηση) καὶ τὸ ὅτι, ἂν ἔλθῃ κανεὶς στὸ νοῦ νὰ τὴν ἀμφισβητήσῃ, δὲν μπορούμε νὰ τοῦ ἀντιτάξουμε καμιά ἐπαρκὴ ἀπόδειξη. Ἐπειδὴ ὑπάρχει κάποια σκοτεινότητα στὶς ἐκφράσεις αὐτῆς τῆς ἀποδείξεως ἀπὸ τὴν τρίτη σειρά ὡς τὴν ἑκτη, γι' αὐτὸ παρακαλῶ νὰ τροποποιηθῇ ἡ περίοδος αὐτῆς ἔτσι: «Ἀλλὰ τὸ παραμόνιμο αὐτὸ καὶ παντοτινὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἐποπτεία μέσα μου· γιατί ὅλοι οἱ λόγοι πὸν προσδιορίζουν τὴν ὑπαρξή μου καὶ μποροῦν νὰ βρεθοῦν μέσα μου εἶναι παραστάσεις πὸν χρειάζονται καὶ αὐτὲς μὲ τὴ σειρά τους κατιτὶ τὸ παραμόνιμο καὶ ξεχωριστὸ ἀπὸ αὐτὲς, γιὰ νὰ μπορῇ σὲ ἀναφορὰ πρὸς αὐτὸ [τὸ παραμόνιμο] νὰ προσδιοριστῇ ἡ μεταβολὴ τους [τῶν παραστάσεων] καὶ κατὰ συνέπεια ἡ ὑπαρξή μου μέσα στὸ χρόνο ὅπου αὐτὲς μεταβάλλονται. Ἀντὶ ἀποκλείεται στήν ἀπόδειξη αὐτὴ νὰ ἀντιτείνῃ κανένας τοῦτο: ἄμεση συνείδηση ἔχω μόνο ἀπὸ αὐτὸ πὸν εἶναι μέσα μου, δηλ. ἀπὸ τὴν παρὰ στα-

1. Τὸ σκάνδαλο αὐτὸ ἀπασχολεῖ ἀκόμα καὶ σύγχρονες κατευθύνσεις τῆς φιλοσοφίας, πὸν ὑπερασπίζονται τὰ δικαιώματα τοῦ κοινοῦ νοῦ (G.E. Moore). Βλ. Β 274 κ.εξ.

2. Beharrliches. Λατ. perdurable (=τὸ διαρκῶς ὑπάρχον). Βλ. Α 182, Β 225.

ρους ἐμπειρῶν καὶ ἀμερόληπτων κριτῶν· αὐτοί, καὶ χωρὶς νὰ (B XLI) τοὺς μνημονεύω ὀνομαστικά μὲ τοὺς ἐπαίνους πὸν ἀξίζουν, θὰ βροῦν καὶ μόνοι τους τὰ χωρία πὸν μαρτυροῦν πόσο τοὺς (B XLII)

σὴ μου τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων· ἐπομένως παραμένει ἀκόμα ἀνοικτὸ τὸ ἂν ὑπάρχῃ καὶ κατιτὶ ἀνταποκρινόμενο σ' αὐτὴν ἔξω ἀπὸ ἐμένα ἢ ὄχι. Ὅσοσο ἔχω συνείδηση τῆς ὑπάρξεώς μου μέσα στὸ χρόνο (B XL) (συνεπῶς καὶ τῆς δυνατότητας πὸν ἔχει ἡ ὑπαρξὴ νὰ προσδιορίζεται μέσα σ' αὐτὸν) ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ μου ἐμπειρία πρῶτα πὸν εἶναι κατιτὶ περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ ἔχω ἀπλῶς συνείδηση τῆς παραστάσεώς μου, καὶ ὅμως ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὴν ἐμπειρικὴ συνείδηση τῆς ὑπάρξεώς μου, πὸν μπορεῖ νὰ προσδιοριστῇ μονάχα σὲ σχέση μὲ κάτι συνδεόμενο μὲ τὴν ὑπαρξή μου ἔξω ἀπὸ ἐμένα. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ συνείδηση τῆς ὑπάρξεώς μου μέσα στὸ χρόνο εἶναι ταυτόσημη συνδεμένη μὲ τὴ συνείδηση μιᾶς σχέσεως πρὸς κατιτὶ ἔξω ἀπὸ ἐμένα καὶ ἐπομένως αὐτὸ πὸν συνδέει ἀχώριστα τὸ ἔξω μὲ τὴν ἐσωτερικὴ μου αἴσθηση εἶναι ἐμπειρία καὶ ὄχι πλάσμα, αἴσθηση καὶ ὄχι φαντασία· γιατί ἡ ἐξωτερικὴ αἴσθηση ἀποτελεῖ ἤδη καθεαυτὴ σχέση τῆς ἐποπτείας πρὸς κατιτὶ πραγματικὸ ἔξω ἀπὸ ἐμένα, καὶ ἡ πραγματικότητά τῆς [τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως], σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ πλάσμα τῆς φαντασίας, ἐγκτεται ἀκριβῶς σὲ τοῦτο, ὅτι βρίσκεται ἄρρηκτα συνδεμένη μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἐμπειρία τὴν ἴδια ὡς ὅρο τῆς δυνατότητάς τῆς, πρῶτα πὸν συμβαίνει σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν. Ἄν μὲ τὴ νοητικὴ συνείδηση τῆς ὑπάρξεώς μου πὸν ἔχω στήν παράστασιν: ὑπάρχω!, ἡ ὁποία συνοδεύει ὅλες μου τίς κρίσεις καὶ τίς νοητικὲς μου ἐνέργειες, μπορούσα νὰ συνδέσω ταυτόχρονα ἕναν προσδιορισμὸ τῆς ὑπάρξεώς μου μέσω νοητικῆς ἐποπτείας, τότε μὲ τὸν προσδιορισμὸ αὐτὸ δὲ θὰ ἦταν κατ' ἀναγκαιότητα συνδεμένη ἡ συνείδηση μιᾶς σχέσεως πρὸς κατιτὶ ὑπάρχον ἔξω ἀπὸ ἐμένα. Τώρα ὅμως ἡ πνευματικὴ ἐκείνη συνείδηση μπορεῖ νὰ προηγηθῇ, ἀλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ ἐποπτεία, μέσα στήν ὁποία εἶναι μονάχα δυνατό νὰ προσδιοριστῇ ἡ ὑπαρξή μου, εἶναι δεμένη μὲ τὴν αἴσθηση καὶ μὲ τὸν ὅρο τοῦ χρόνου, ἐνῶ ὁ προσδιορισμὸς αὐτός, συνεπῶς ἡ ἴδια ἡ ἐσωτερικὴ ἐμπειρία, ἐξαρτᾶται ἀπὸ κατιτὶ τὸ παρὰμόνιμο καὶ παντοτινὸ πὸν δὲν ἀπαντᾷ μέσα μου, ἄρα μονάχα ἀπὸ κατιτὶ ἔξω ἀπὸ ἐμένα, μὲ τὸ ὅποιο πρέπει νὰ θεωρῶ ὅτι (B XLI)

1. Ich bin == ἐγὼ εἶμαι.

2. Intellektuelle Anschauung. Ὁ Kant τὴν ἀποδίδει σ' ἕναν ἀρχέτυπο νοῦ (τὸ θεό), κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἔκτυπο νοῦ τῶν ἀνθρώπων, πὸν νοεῖ συλλογιστικά (diskursiv).

Kant, Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου

εἶχα στὴ μνήμη μου καὶ πόσο τοὺς ἔλαβα ὑπ' ὄψη. Ἀλλὰ οἱ βελτιώσεις αὐτὲς συνεπάγονται καὶ μιὰ ὄχι μικρὴ ἀπώλεια γιὰ τὸν ἀναγνώστη, ποὺ δὲν μπορούσα νὰ ἀποφύγω παρὰ μόνο ἂν τὸ βιβλίο γινόταν πολὺ ὀγκώδες· ἡ ἀπώλεια δηλαδὴ ἔγκειται σὲ τοῦτο, ὅτι διάφορα μέρη ποὺ μπορεῖ νὰ μὴν ᾔσαν οὐσιώδη γιὰ τὴν ἀριότητα τοῦ ὅλου, μὰ ποὺ ὁ ἓνας καὶ ὁ ἄλλος ἀναγνώστης θὰ αἰσθάνονταν τὴν ἔλλειψή τους, ἀφοῦ ἦταν δυ-

βορίσκομαι σὲ σχέση: ἔτσι ἡ πραγματικότητα τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως εἶναι κατ' ἀναγκαιότητα συνδεδεμένη μὲ τὴν πραγματικότητα τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, γιὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐμπειρία ἐν γένει: δηλαδή ὅσο ἔχω βέβαιη τὴ συνείδηση ὅτι ὑπάρχουν πράγματα ἔξω ἀπὸ μένα ποὺ ἀναφέρονται στὴν αἰσθησή μου, ἄλλο τόσο ἔχω συνείδηση ὅτι καὶ ἐγὼ ὑπάρχω καθορισμένος μέσα στὸ χρόνο. Τώρα, σὲ ποιὲς δεδομένες ἐποπτεῖες ἀνταποκρίνονται πράγματι ἀντικείμενα ἔξω ἀπὸ μένα, ποὺ συνεπῶς ἀνήκουν στὴν ἐξωτερικὴ αἰσθητικὴ καὶ ποὺ πρέπει νὰ προσγράφονται σ' αὐτὴν καὶ ὄχι στὴ φαντασία, αὐτὸ εἶναι κάτι ποὺ πρέπει νὰ καθορίζεται σὲ κάθε ἰδιαίτερη περίπτωση σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες ἐκείνους ποὺ ρυθμίζουν τὴ διάκριση τῆς καθόλου ἐμπειρίας (ἀκόμα καὶ τῆς ἐσωτερικῆς) ἀπὸ τὴ φαντασία. Ἡ πρόταση ποὺ πρέπει στὴν περίπτωσή αὐτὴ νὰ χρησιμεύει ὡς βάση εἶναι: ὅτι ὑπάρχει πραγματικὰ ἐξωτερικὴ ἐμπειρία. Σ' αὐτὰ μπορεῖ νὰ προσθέσῃ ἀκόμα κανένας τὴν παρατήρηση: ἡ παράσταση τοῦ παρὰ μόνιμου ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ὑπάρξεως δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν παρὰ μόνιμη παρὰ στήν· γιατί ἡ παράστασις¹ μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ εὐμετάβολη καὶ ἐναλλασσόμενη, ὅπως ὅλες οἱ δικές μας, ἀκόμα καὶ αὐτὲς ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ὕλη², καὶ ὅμως ἀναφέρεται σὲ κατιτὶ τὸ παραμόνιμο, ἐπομένως κατιτὶ τὸ διακριτὸ ἀπὸ ὅλες τὶς παραστάσεις μου, ἓνα πρᾶγμα ἐξωτερικόν, ποὺ ἡ ὑπαρξὴ του συμπερικλείεται ἀναγκαῖα στὸν προσδιορισμὸ τῆς ἴδιας μου τῆς ὑπάρξεως καὶ συναποτελεῖ [μαζὶ τῆς] μιὰ καὶ μόνη, ἐνιαία ἐμπειρία, ποὺ δὲ θὰ ἐλάμβανε χώρα οὔτε κὰν ἐσωτερικά, ἂν δὲν ἦταν (ἐν μέρει) ταυτόχρονα καὶ ἐξωτερική. Τὸ πῶς; αὐτὸ δὲν μπορούμε νὰ τὸ ἐξηγήσουμε ἐδῶ, ὅπως δὲν μπορούμε νὰ νοήσουμε γενικὰ τὸ σταθερὸ καὶ μόνιμο μέσα [στὴ ροή] τοῦ χρόνου³, ποὺ ὁμόχρονα δεμένο μὲ τὸ μεταβαλλόμενο γεννᾷ τὴν ἔννοια τῆς μεταβολῆς.

1. Wille: «jene» (= ἐκείνη). Erdmann: «ἡ παράσταση ἀπὸ κάτι τὸ παραμόνιμο».

2. Materie.

3. Das Stehende in der Zeit.

νατὸ νὰ εἶναι χρήσιμα ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἀποψη, ἔπρεπε ἢ νὰ παραλειφθοῦν ἢ νὰ συντηρηθοῦν, γιὰ νὰ παραχωρήσουν τὴ θέση τους στὸν τωρινόν, ὅπως ἐλπίζω, πιὸ εὐληπτο τρόπο ἐκθέσεως. Οὐσιαστικὰ ὁ νέος αὐτὸς τρόπος δὲν ἀλλάζει ἀπολύτως τίποτε ὡς πρὸς τὶς προτάσεις καὶ τοὺς ἀποδεικτικούς λόγους, καὶ ὅμως ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἀποκλίνει τόσο ἀπὸ τὸν προηγούμενο στὴ μέθοδο τῆς παρουσιάσεως, ὥστε δὲν ἦταν δυνατό νὰ πραγματοποιηθῇ μὲ τὴν προσθήκη ἐμβόλιμων μερῶν. Ἀλλὰ ἡ μικρὴ αὐτὴ ἀπώλεια, ποὺ μπορεῖ ἄλλωστε νὰ τὴν ἀναπληρώσῃ ὁ καθένας συγκρίνοντας τὴ δεύτερη μὲ τὴν πρώτη ἔκδοση, ἀνισταθμίζεται, ὅπως ἐλπίζω, κατὰ πολὺ μὲ τὴ μεγαλύτερη σαφήνεια. Μὲ ικανοποίηση καὶ εὐχαρίστηση παρατήρησα σὲ διάφορα δημοσιεύματα (πότε ἐξ ἀφορμῆς τῆς κριτικῆς μερικῶν βιβλίων, πότε σὲ ἰδιαίτερες πραγματεῖες) ὅτι τὸ πνεῦμα ἐμβροθίας δὲν ἔσβησε στὴ Γερμανία, ἀλλ' ὅτι μονάχα γιὰ λίγο καιρὸ εἶχεν ἐπισκιαστῇ ἀπὸ τὸ (B XLIII) συρμὸ μιᾶς ἐλευθερίας στὴ σκέψη ποὺ ποζοῦσε γιὰ μεγαλοφυῖα καὶ ὅτι τὰ ἀγκαθερά μονοπάτια τῆς Κριτικῆς, ποὺ ὀδηγοῦν σὲ μιὰ σχολαστικὴ ἀλλὰ καὶ τόσο στέρεη καὶ ὑπέρτατα ἀναγκαῖα Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, δὲν ἐμπόδισαν τὰ θαυραλέα καὶ φωτισμένα πνεύματα νὰ τὴν κάμουν κτήμα τους. Στους ἄξιους αὐτοὺς ἀνθρώπους, ποὺ συνδυάζουν τόσο εὐτυχισμένα τὴ βαθειὰ στοχαστικότητα μὲ τὸ ταλέντο τῆς φωτεινῆς ἐκθέσεως (ποὺ ἐγὼ δὲν αἰσθάνομαι νὰ τὸ ἔχω), ἀφήνω τὴ φροντίδα νὰ ἀποπερατώσουν τὸ ἔργο μου συμπληρώνοντας ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τὶς ἐλλείψεις καὶ ἀτέλειες ποὺ παρουσιάζει ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀποψη. Γιατὶ ὁ κίνδυνος ποὺ διατρέχω ἐδῶ δὲν εἶναι νὰ ἀναιρεθοῦν οἱ ἀπόψεις μου ἀλλὰ νὰ μὴν κατανοηθοῦν. Ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς δὲν μπορῶ πιὰ νὰ ἐμπλέκωμαι σὲ διαμάχες, ἂν καὶ δὲ θὰ παραβλέπω τὶς νύξεις, εἴτε τῶν φίλων εἴτε τῶν ἐχθρῶν, γιὰ νὰ τὶς χρησιμοποιήσω ἀνάλογα στὴ μελλοντικὴ ἐπεξεργασία τοῦ συστήματος ποὺ θὰ γίνῃ σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ προπαιδευτικοῦ ἔργου. Ἐπειδὴ ὅμως ὅσο διαρκοῦσαν οἱ ἐργασίες αὐτὲς εἶχα προχω-

ρήσει αρκετά στην ηλικία (στο μήνα αυτό έφτασα στο εξηκοστό τέταρτο), γι' αυτό πρέπει, αν θέλω να πραγματοποιήσω το σχέδιό μου, δηλ. να δώσω στη δημοσιότητα τη Μεταφυσική της Φύσεως και των Ἡθῶν ως επιβεβαίωση της ορθότητας της Κριτικής του θεωρητικού και του πρακτικού λόγου, να είμαι φειδωλός στο χρόνο και να περιμένω από τους άξιους άνδρες (B XLIV) που την έκαμαν κτήρια τους να φωτίσουν αυτοί τα σκοτεινά σημεία του έργου, που στην αρχή ήταν αναπόφευκτα, και να το υπερασπισθούν στην ολότητά του. Κάθε φιλοσοφική πραγματεία παρουσιάζει τρωτά σημεία (γιατί δεν μπορεί να εμφανίζεται τόσο θωρακισμένη όσο μια μαθηματική), αν και ή όλη άρθρωση του συστήματος από την άποψη της ενότητας δέ διατρέχει τον παραμικρό κίνδυνο. [Πραγματικά], όταν πρόκειται για έργο νέο, λίγοι είναι εκείνοι που διαθέτουν την πνευματική ευστροφία για τη συνολική επισκόπησή του και πιο λίγοι αυτοί που έχουν τη διάθεση για μια τέτοια, γιατί αποστρέφονται κάθε καινοτομία. Έπίσης σε κάθε σύγγραμμα, και μάλιστα γραμμένο σε λόγο ελεύθερο, μπορεί να ανακαλυφθούν φαινομενικές αντιφάσεις, αν συγκρίνει κανένας μερικά σημεία μεταξύ τους, αφού τα αποσπάσει από τα συμφραζόμενά τους. Οί αντιφάσεις αυτές ρίχνουν βέβαια πάνω στο έργο ένα φως όχι και τόσο ευνόϊκο στα μάτια εκείνων, που επαφένται στις ξένες κρίσεις, ενώ διαλύονται εύκολα στα μάτια εκείνου που κατέκτησε την ιδέα στην ολότητά της¹. Ωστόσο, αν μια θεωρία έχη υπόσταση αυτή καθαυτή, τότε ή δράση και ή αντίδραση, που στην αρχή φαινόταν ν' αποτελούν γι' αυτή μεγάλο κίνδυνο, με τον καιρό χρησιμεύουν μόνο για τη λείανση των ανώμαλων σημείων, και αν μάλιστα ασχοληθούν μ' αυτήν άνδρες με άμεροληψία, φωτισμένη σκέψη και αληθινή δημοτικότητα, τότε θα μπορέσουν σε πολύ λίγο χρόνο να της χαρίσουν και τη δέουσα κομψότητα.

Καλλιξέβεργη, Ἀπρίλιος 1787.

1. Πρβλ. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἡρόδοτον, 35-36 κ.έξ. (ἐκδ. H. Usener) γιὰ τὸ πνεῦμα τῆς ολότητος στὴ σύλληψη ἐνὸς ἔργου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ¹

(A XXIII)

	Σελ.
Εἰσαγωγή	1
I. Ὑπερβατικὴ Στοιχειολογία	17
Πρῶτο Μέρος. Ὑπερβατικὴ Αἰσθητικὴ	19
Τμῆμα πρῶτο. Περὶ τοῦ Χώρου	22
Τμῆμα δεύτερο. Περὶ τοῦ Χρόνου	30
Δεύτερο Μέρος. Ὑπερβατικὴ Λογικὴ	50
Ὑποδιαίρεση πρώτη. Ὑπερβατικὴ Ἀναλυτικὴ σὲ δύο βιβλία καὶ στὰ διάφορα κεφάλαια καὶ τμήματά της	64
Ὑποδιαίρεση δεύτερη. Ὑπερβατικὴ Διαλεκτικὴ σὲ δύο βιβλία καὶ στὰ διάφορα κεφάλαια καὶ τμήματά της	293
II. Ὑπερβατικὴ Μεθοδολογία	705 (A XXIV)
Κεφάλαιο πρῶτο. Ἡ Πειθαρχία τοῦ καθαροῦ λόγου	708
Κεφάλαιο δεύτερο. Ὁ Κανόνας τοῦ καθαροῦ λόγου	795
Κεφάλαιο τρίτο. Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου	832
Κεφάλαιο τέταρτο. Ἡ Ἱστορία τοῦ καθαροῦ λόγου	852

1. Ὁ πίνακας αὐτὸς εἶναι τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἀρίθμηση τῶν σελίδων.

Ὁ πίνακας περιεχομένων τοῦ παρόντος τόμου βρίσκεται στὸ τέλος.